

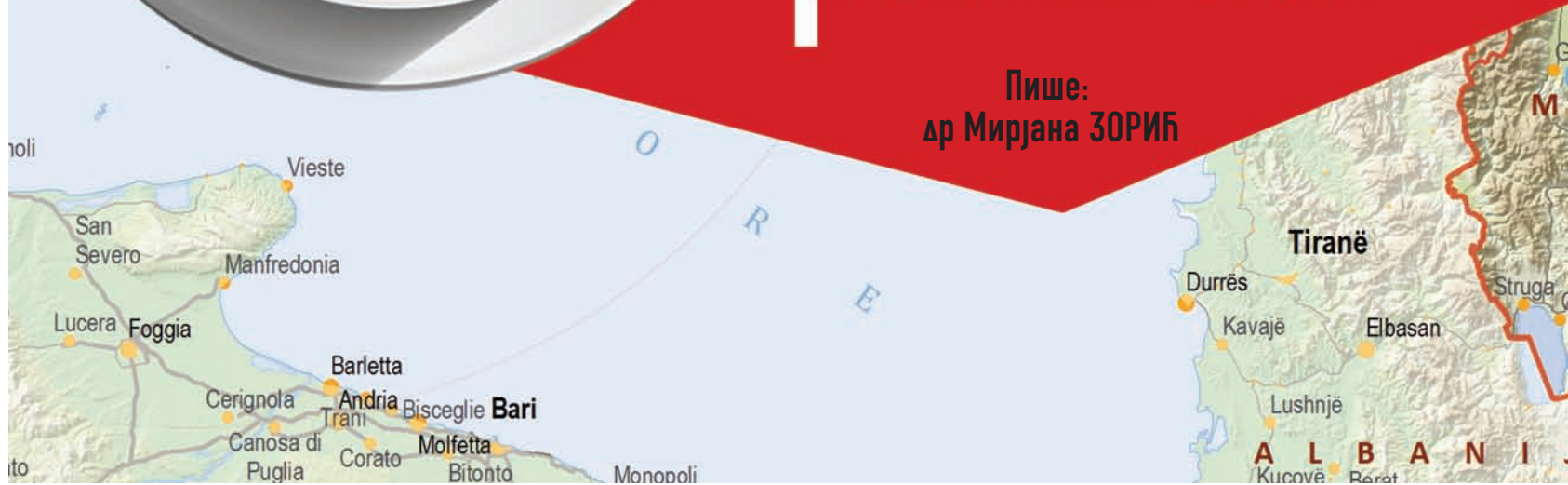
Zagreb

Београд

Најдубља је мржња међу народима који према најочљивијим одликама показују најмање разлика. Ту врсту нарцизма, тумачи Фројд, чини „кохезија групе која се повећава ако група има ривалитетну групу довољно сличну или различиту да цементира интерне границе кроз спољашњу мржњу“. Од таквог нарцизма, сматрају историчари, „болују“ Хрвати и Срби. Матрицу њихових подела кроз историју чинили су етнички, верски и политички сукоби, који су временом постајали све оштрији и непомирљивији, али је било и периода када су та два народа, пре свега њихове елите, имали и додирних тачака око усаглашавања заједничких интереса на политичком, културном и националном плану.

Нарцизам малих разлика

Пише:
др Мирјана ЗОРИЋ

Актуелни односи између Србије и Хрватске, односно Срба и Хрвата, подстакли су нас да заронимо у њихову дубоку прошлост и, уз ослонац на богато историјско искуство, потражимо одговор на питање због чега су односи између та два народа данас, како тумачи академик Василије Крестић, „на веома ниском нивоу“. Као најбољи познавалац српско-хрватских односа кроз историју и аутор бројних студија и радова о томе, професор Крестић тврди да не треба имати илузија да ће се они брзо мењати, будући да су „толико поремећени и толико дуго ремећени, да их није лако ресетовати. Јер, од ресетовања лоших односа“, уверен је, „добива се – лош резултат!“ Зашто је то тако? Одговор на то питање потражићемо у историји.

Матрица подела

Академик Василије Крестић

Српско-хрватске односе можемо пратити већ од раног средњег века, дакле од времена када су се та два јужнословенска народа, по језику врло блиска, населила и отпочела заједнички живот на Балканском полуострву. Вековима су њихови односи пролазили кроз бројне менаџере, доживљавали више падова него успона, од којих су ратови у 20. веку оставили најпогубније последице, које и данас оптерећују и Србе и Хрвате, и попримају обриси трајног конфликта.

Поједини историчари овакво стање пореде с Фројдовим моделом „нарцизма малих разлика“, који изази-

Хабзбуршка монархија 1815–1918.

ва сукобе и доводи до тога да браћа по језику пуцају једни у друге. Према том моделу, најдубља је мржња међу народима који према најочљивијим одликама показују најмање разлика. Ту врсту нарцизма, тумачи Фројд, чини „кохезија групе која се повећава ако група има ривалитетну групу довољно сличну или различиту да цементира интерне границе кроз спољашњу мржњу“. Од таквог нарцизма, сматрају историчари, „болују“ Хрвати и Срби. Матрицу њихових подела кроз историју чинили су етнички, верски и политички сукоби, који су с временом постајали све оштрији и непомирљивији, али је било и периода када су та два народа, пре свега њихове елите, имали и додирних тачака око усаглашавања заједничких интереса на политичком, културном и националном плану.

Да би се о српско-хрватским односима могло расправљати из угла историјске науке, потребно је поћи од елементарних појмова који се тичу, пре свега, етимолошког порекла народа, нације, религије и њене улоге у формирању нација, језика којим се оне служе, као и осталих појмова од значаја за ту тему. Од времена када се Срби и Хрвати досељавају на Балканско полуострво, њихов идентитет може се пратити најпре у координатама етноса, као најстаријег појма који се односи на племе или племенски савез, који насељава једну компактну територију и настоји да формира своју државу. У том смислу, о Србима и Хрва-

тима као народима можемо расправљати од 7. до 19. века, када они, после стварања и губитка сопствених држава, односно пада под туђинску власт, егзистирају у саставу Хабзбуршке монархије, Млетачке републике и Отоманског царства.

Појам нације знатно је каснијег порекла (нације се формирају у 19. веку) и представља етапу у развоју народа која се манифестује рађањем националне свести и тежње за стварањем сопствене, националне државе. На овим просторима нације се формирају настанком и развојем државотворне идеје, пре свега код Срба и Хрвата, који су тежили издвајању из састава сложених монархија (Аустроугарске, Турске) и стварању сопствених, националних држава. Према Есаду Ђимићу, нашем познатом социологу религије, нације су настале на верској основи, што значи да је вера била основ за дефинисање националне припадности.

У том смислу, корене националног идентитета Срба и Хрвата налазимо још у 9. веку, с почетком њихове христијанизације, а нарочито у 11. веку, када је (1054. године) дошло до великог раскола (шизме) у хришћанству и издвајања двеју цркава – римокатоличке и православне. Линија поделе на римокатоличку и православну варијанту хришћанства у нашим земљама водила је дуж реке Дрине. Велики део српског народа од средине 11. века исповедао је католичку веру и остао уз папу. Тако су Срби западно од Дрине постајали католици, а источ-

Грб Троједне краљевине (Хрватске, Славоније и Далмације) 1868–1918.

но од Дрине остајали православци. Каснијим миграцијама и мешањем становништва, изазваним пре свега турским и аустроугарским освајањима ових простора и ратовима који су вођени од 15. до 18. века, постаје све изражитија подела словенског становништва на верској основи, нарочито међу Србима, на припаднике православне, римокатоличке и мухамеданске вероисповести.

Томе су свакако допринели и кључни политички фактори у Бечу и Цариграду, а када је реч о словенском становништву у оквирима Хабзбуршке монархије, Ватикан је био знатно предузимљивији, агресивнији и успешнији у његовом превођењу у римокатоличанство.

Отуда је српско становништво, најпре на простору Војне крајине, Далмације и Славоније, а потом и у Босни и Херцеговини, вековима подвргавано систематском покрштавању и исламизацији, тако да у историјским изворима у 19. веку налазимо на његову поделу на припаднике римокатоличке и православне вероисповести западно од Дрине, а у Босни и Херцеговини, поред тих двеју подела, и на припаднике мухамеданске вере.

Пописи становништва у Аустроугарској чак из друге половине 19. века, као и последњи попис из 1910. године, непобитно сведоче да је постојала српска већинска заступљеност међу становништвом покрајина које се данас налазе у саставу Републике Хрватске: Славонији (која се називала Малом Влашком или Малом Србијом), Банији, Кордуну, Лици, Горском Котару, Равним Котарима, Далмацији, Дубровнику, па чак и у Истри. У тим пописима, у Далмацији, у чијем саставу су били Дубровник и Бока, нема ни Хрвата нити хрватског имена, већ се само помињу Срби римокатолици, којих је знатно више, и Срби православне вероисповести. Ватикан у својој „Ка-

толичкој енциклопедији” још 1895. године пише да су мухамеданци и католици Босне и Херцеговине заправо Срби и да Срби чине 98 одсто становништва Босне и Херцеговине.

Хрватско име је до средине 19. века било везано искључиво за узани простор ондашње Хрватске, области која је представљала шире залеђе Загреба и Загорја. Интензивна кроатизација Срба католика у „хрватским земљама” (Далмацији, Хрватској и Славонији) отпочела је када су аустројске власти (после аустроугарске и хрватско-угарске нагодбе 1867/1868. године) процениле да им политички одговара потпуна денационализација тамошњег српског становништва. Од тада се читаво словенско становништво римокатоличке вероисповести у саставу Аустроугарске у државотворном смислу идентификује с Хрватима, а Срби православци остају у мањини.

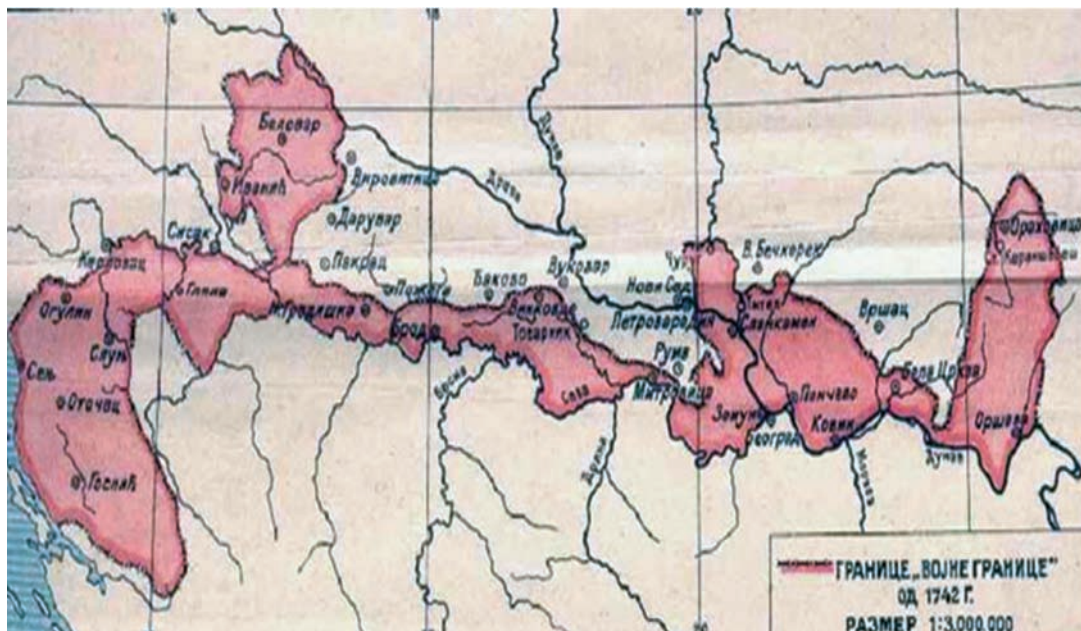
Корени суживота

У историји Балканског полуострва Срби и Хрвати присутни су од 7. века, када су отпочели формирање првих држава на том простору. Док је Хрватска, уласком у персоналну унију с Угарском 1102. године, изгубила самосталност, српска средњовековна држава је под Немањићима доживљавала успон од 12. до 14. века, да би у време цара Душана, средином 14. ве-

ка, досегла зенит у свом територијалном, војном, политичком, економском и културном развоју. Међутим, средином и у другој половини 15. века и српске земље, најпре Српска деспотовина (1459), потом Босна (1463), Херцеговина (1482) и Црна Гора (1499), губе самосталност и постају део Отоманског царства.

Тако су се Срби и Хрвати на почетку своје нововековне историје нашли у саставу три велике државе: Отоманском царству, Хабзбуршкој монархији и Млетачкој републици. Од тада, историја их је ставила пред бројна искушења (честе сукобе, ратове, сеобе, покатоличавање, унијаћење, исламизацију, геноцид...), која су та два народа у великој мери удаљила и учинила их, у појединим историјским ситуацијама, и мађусобним непријатељима.

Историју српско-хрватских односа, поред сукоба, током 19. века обележили су и покушаји културног приближавања (преко Илирског покрета) и амбициозно замишљени програми политичког уједињења на темељима југословенске идеје, настали, додуше, као плод кабинетске делатности њихове политичке, интелектуалне и културне елите. Примера ради, Књижевним договором који су 1850. у Бечу потписали Иван Мажуранић, Ђура Даничић, Вук Стефановић Караџић, Франьо Миклошић, Иван Кукуљевић, Димитрије Деметар и Стефан Пејаковић,

Војна крајина – границе

„Сеоба Срба под Арсенијем III Чарнојевићем“, Паја Јовановић

српски, хрватски и словеначки интелектуалци поставили су темељ будућег једињења јужнословенских народа.

Међутим, потоњи догађаји умногосте су утицали на удаљавање и заштравање политичких и других подела између хрватског и српског народа. Нарочито су томе допринели хрватско-угарска нагодба 1868, аустроугарска окупација Босне и Херцеговине 1878. и укидање Војне крајине 1881. године, када је ова припојена банској Хрватској. Деловање оснивача Хрватске странке права (Анте Старчевића) и његових најближих следбеника поставило је у центар политике те странке мржњу према Србима и изнедрило антисрпску, аутентичну фашисоидно-геноцидну идеологију у Хрватској, која ће у 20. веку бити погубна за српски народ у целини.

Корене српско-хрватског сусретања и суживота у оквирима истог географског простора, који су истовремено носили у себи и клицу првих сукоба, па чак и мржње Хрвата према Србима, налазимо у 15. и 16. веку, у време настанка Војне крајине (Војне границе), која је формирана као војно-одбрамбени појас ради заштите југо-

источне границе Хабзбуршке монархије од продора Турака Османлија. Услед турских провала, пустошења и терора османлијске војске крајем 15. века, хрватско становништво из угрожених области Лике, Кордуна, Баније и западне Славоније исељавало се у западну Мађарску, Аустрију и млетачку Фурланију, а у те крајеве у све већем броју почињу да се насељавају Срби и Хрвати из Босне и западне Херцеговине, бежећи пред турским зулумима. Хрватски историчар из друге половине 19. века Тадија Смичклас, у „Повиести Хрватске“, пише да су летописи забележили како је 1475. године мноштво хрватског народа морало побећи испред турске најезде, ако не и сви, заједно са свештенством, и једни су се склонили на острва у суседству, а други у Мађарску: „Под крај 16. вијека“, тврди историчар, „цијела Хрватска и Славонија спале су биле на пукe три жупаније, са три хиљаде порезнијех кућа и то је била држава хрватског бана“.

У периоду 1523–1527. године, у напуштена насеља и територију од Велебита до реке Неретве, Турци су населили српске породице, махом из Бо-

сне и Херцеговине, а освајањем Јајца и Бањалуке 1528. године продрли су дубоко у Ликy, Кордун и Банију. Ради одбране од турских провала, Аустријанци су у пограничним крајевима, најпре око Уне и Коране, почели да образују војна утврђења, чију су посаду чинили насељени Срби из Босне и Херцеговине. Аустријске власти их прихватају као будуће граничаре (војнике-најамнике), награђујући их за војну службу статусом слободних сељака, власништвом над земљом и другим повластицама. Према аустријским изворима из 1586. године, Лика и Крбава биле су густо насељене Србима. Успостављање јединствене граничне заштите 1527. године, од реке Саве до Јадранског мора (према Млетачкој републици и Босни), узима се као почетак организованог стварања Војне крајине у Хрватској (Хрватске крајине), док ће институционализација крајишке одбране у Славонији (Славонске крајине), од Саве до Драве, бити успостављена до 1568. године.

Од 17. века, упркос смањеној опасности од турских провала, бечки двор је стално јачао потенцијал Војне крајине, који је Аустрији у новим усло-

вима, пре свега у 18. и 19. веку, служио као непресушни резервоар војника високог квалитета, обучених за ратовање широм Европе. Када је после Бечког рата 1683–1699, посебно након аустро-турског рата 1735–1739. године, Турска изгубила територије у Угарској, Славонији, Хрватској и Далмацији, нова граница између Хабзбуршког и Османског царства успостављена је на Уни, Сави и Дунаву, а на тај начин се и Војна крајина протегла ка Истоку: од ушћа Уне у Саву, долином Саве и Дунава, до Ердеља (Карпата). На тој линији Војна крајина ће егзистирати све до Берлинског конгреса 1878. године, да би 1881. била развојачена, односно укинута.

Константа хрватске политике

У оквиру Војне крајине Срби су се насељавали на поседима феудалаца (Зринских и Франкопана), које су претходно хрватски кметови напустили пред упадима Турака. Изузимањем Војне крајине из надлежности хрватског бана и Сабора и њеним претпочињавањем бечком двору (1578), као и привилегијама које су Срби као граничари добили од аустријског цара Фердинанда I, нарочито статус слободних сељака, поништена су или знатно ограничена права и привилегије хрватског племства на простору Крајине. То је неминовно изазивало мржњу хрватских и угарских феудалаца, па и завист

Крајишници

хрватских сељака, који су све до 1848. године имали статус зависних сељака (кметова). Дешавало се, чак, да су хрватски кметови бежали с имања својих господара у Војну крајину, изјашњавајући се као Срби, како би и они стекли сличне привилегије.

Привилегије које су Срби добили царским одлукама, а које су хрватско племство и католички кругови доживљавали као нарушавање хрватског државног и историјског права, подстицале су с временом све јачу мржњу хрватских сталежа према Србима. Позивање на хрватско државно и историјско право постаће у наредним вековима образац у односима према Србима, све до данашњих дана. Врло брзо ће се у то питање уплести и врх Католичке цркве у Хрватској, у настојању да заштити сопствена права и привилегије. Познати по верској искључивости, највиши хрватски сталежи су на Сабору 1608. године донели посебан закон, који је на хрватској државној територији јавна права признавао само припадницима католичке вере, у складу с познатом девизом: *чија земља онога и вера!* Иза тог закона листом су стали Католичка црква и хрватско племство, јер су у њему налазили заштиту сопствених интереса.

Укључујући се у војногранични систем на територији Хрватске, Срби су углавном сачували статус слободних сељака и нису били обавезни да плаћају феудалне обавезе и дажбине, за разлику од већине хрватског становништва. Да би их на то приволели, хрватски феудалци служили су се свим расположивим средствима, не презајући ни од физичких обрачуна са жилавим и непокорним „православним шизматичима“. У историји су познати бројни примери драстичних притисака на Србе у Хрватској, али је у изворима забележено и то да је управник имања Загребачке бискупије Амброз Кузмић, киван што православни Срби нису дужни да плаћају Католичкој цркви разне дажбине, у извештају сачињеном 13. новембра 1700. написао како би било боље „Влахе све поклати, него настањивати“.

Требало их је поклати због тога што нису били кметови, што нису били католици, што никако нису хтели да прихвате статус феудално зависних подложника, са свим теретима на које су ови били обавезни. Тако, већ у освит 18. века налазимо на податке да су феудални и клерикални кругови у Хрватској, задојени класним и верским антагонизмом, били спремни на геноцид против српског православног становништва, које је населило њихове поседе под посебним условима и мимо њихове воље, кршећи њихово право феудалних господара. Већ тада, било је јасно да су Срби у Хрватској у

Марија Терезија

сваком погледу незвани гости, да су били не само сувишни, већ и непожељни. Према њима су се Хрвати односили као према уљезима.

Такав однос према Србима Крајишницима православне вере преносио се с колена на колена и очувао се малтене до данашњих дана. Девиза бискупа Кузмића из 1700. године – „поклати“ Србе – понављаће се током наредних деценија и векова, па ће доклања заиста и доћи, када то историјске прилике буду дозволиле. Антагонизам према Србима трајао је све док је у Хрватској постојало сталешко друштво, с тим што се он с временом донекле мењао и преобличавао, у складу с потребама времена и актуелне хрватске политике.

Држећи се провереног начела „подели, па владај“, и аустријски политички и војни кругови у великој мери доприносили су да се односи изме-

ђу Срба Крајишника и хрватских феудалаца заоштравају до непомирљивости, доводећи их често до усијања. У Бечу су увек, и изнад свега, водили рачуна о државним и династичким интересима, па су у складу с тим некад подржавали Крајишнике у борби против хрватских сталежа, а некад хрватске сталеже против Крајишника. Многи Хабзбурзи су, посебно Марија Терезија и Јосиф Други, који су владали монархијом у 18. веку, утрошили силну енергију да мултинационалну државу, оптерећену бројним разликама, нарочито у конфесионалном и језичком погледу, по сваку цену хомогенизују, наметну германско вођство и немачки језик осталим народима.

Германизацији су се најжешће одупирали Мађари, који су у борби против утапања Угарске у јединствену немачку царевину као основни циљ своје државне и националне политике имали – велику и етнички јединствену мађарску државу, која би се протирала од Карпата до Јадранског мора. Тако се догодило да су на хабзбуршку германизацију монархије, Мађари на својој територији одговарали мађаризацијом, пре свега Словена. Германизација и мађаризација су дуги процеси, протежу се на читав 18. и 19. век, па и када су формално нестали с политичке сцене (по завршетку Првог светског рата),

Цар Јосиф Други

њихове идеје и даље трају, пресађују се, на један или други начин, преко нових услова и у нове политичке токове.

Као што су Мађари устали против германизације, тако су се и Хрвати успротивили мађаризацији. Оличен у Илирском покрету, који је својом суштином у целини био подређен хрватским политичким и националним интересима, хрватски отпор окончан је поразом мађарске револуције 1848/1849. године. Читава историја Хрвата, најпре у државним оквирима Угарске (од 1102), а потом и Аустрије (од 1527), прожета је непрестаним истицањем државноправног статуса Хрватске и настојањима да се докаже да је она и у државним оквирима Угарске и Аустрије сачувала своју самосталност, то јест да утапањем у нове државе није изгубила државну посебност. Што је у животу и политичкој пракси хрватска државност бивала мања и ужа, то су је Хрвати све упорније бранили, покушавајући да докажу и оно што је било тешко или немогуће доказати. Истицање сопствене државности и њеног континуитета представља константу хрватске политике још од 1102. године, па све до данашњих дана. На њега се позивао и Фрањо Туђман деведесетих година прошлог века, наглашавајући чак да је и Павлићева држава 1941–1945. године била неодвојиви део те државности.

Политички народ

Одупирући се мађаризацији Хрвати су, на другој страни, у својој Троједној краљевини (Троједна краљевина Хрватска, Славонија и Далмација, или Троједница, службени назив за Хрватску од склапања нагодбе с Угарском 1868. године) у 19. веку спроводили насилну кроатизацију и покрштавање Срба. У доба феудализма па све до револуције 1848/1849. хрватска политика је у односима с Угарском и Аустријом била оптерећена и прожета државним правом и историцизмом и, као таква, имала одбрамбени карактер. Тај став се није променио ни након револуције, већ је из године у годину све више добијала агресивне и завојевачке карактеристике на рачун српског народа. У том погледу хрватска политика није се разликовала од актуелне аустријске и мађарске политике.

Исто онако како су Мађари вековима атаковали на Хрвате, тако су Хрвати, али много безобзирније и суровије, атаковали на Србе. Одбрана „хисторијског права хрватског народа“, с циљем да се „оживотвори хрватско државно право“, образовањем велике и самосталне хрватске државе, у другој половини 19. века имала је упориште у идеологији бескомпромисног хрватског национализма, који је оштрицу своје нетрпељивости жестоко усмеравао против Срба.

Уз то, по узору на мађарску сталешку политику с краја 18. века, изражену у девизи да на тлу Мађарске постоји само један народ – мађарски, већина хрватских политичара сматрала је да на територији Хрватске постоји само један „дипломатски“, односно „политички“ или, како би се то данас квалификовало, „конститутивни“ народ – хрватски. Установа „политичког“ народа, која почива на средњовековном феудалном (сталешком) принципу, по којем владајући слој друштва чини „политички“ народ, у мађарском делу монархије негована је до слома Аустроугарске 1918. године, док је у Хрватској била неодвојиви део хрватске националне политике готово читав 20. век, па и данас представља њену константу.

Хрватска национална политика, која се позивала на установу „политичког“ народа, а која је непосредно преузета из угарског искуства, имала је циљ да асимилиује остале, пре свега српски народ у Хрватској, Славонији и Далма-

Српска православна црква у Дубровнику

цији и створи национално хомогену, хрватску државу. Због тога су односи између Хрвата и Срба, од када су хрватски политичари почетком шезесетих година 19. века недвосмислено узели становиште да у Хрватској постоји само један и то хрватски „политички“ народ, почели додатно да се компликују. Хрватска службена политика признавала је физичко постојање Срба у Хрватској, Славонији и Далмацији, али је одбијала да призна њихову политичку индивидуалност и конститутивност, третирајући их, чак, као „православне Хрвате“. У намери да се Срби асимилију, свуда и у свим приликама брисано је њихово име и негирана њихова национална и верска припадност. С друге стране, нетрпељивост према Србима у одређеним хрватским гра-

ђанским и политичким круговима (политичким странкама) и међу утицајним појединцима преобразила се у мржњу, која је у 19. веку добила генцидне карактеристике.

Према статистичким подацима аустријских пописа становништва из 1846. и 1850/1851. године, у Далмацији, у чијем саставу су били Дубровник и Бока Которска (до 1918. године читаво подручје Боке припадало је Далмацији), живело је 330.827 Срба римокатоличке вере, док је православних Срба било 78.853. Према подацима аустријског пописа из 1880. године, од 476.000 Срба, православних је било 79.000, а 1900, од укупно 593.000 становника, 79.000 је било православних.

Много већи број Срба римокатоличке вероисповести последица је систематског покрштавања српске популације које је трајало вековима, али је важно нагласити и то да, опет према аустријским пописима из тог периода, у Далмацији у 19. веку нема ни помена Хрвата и хрватског имена. Дакле, целокупну далматинску популацију чинили су Срби римокатоличке и православне вере.

О Дубровнику као националном и културном седишту јужнодалматинских Срба најбоље сведочи аустријски попис становништва од 31. децембра 1890, по коме је дубровачка општина имала 11.177 становника, од којих је било 9.713 Срба римокатоличких и православних (у самом Дубровнику Срба је било 5.823, углавном римокатолика), а остатак су чинили Италијани (Романи, 716), Мађари (384), Немци (285), док је православних било свега 546.

Дубровник – Сјари град

Broj 30. U Subotu 18. Srpnja 1840. Tečaj VL

Koj je taj?
Voli mrtav k' zemlji leći,
Neg s imena svog odreći:
Naš lir je onda taj.
Stran kano ljuti zmaj.
Nikola Zverović.

Pitanje rodoljubna

Koj je taj?
Veseo kao proljetni Maj,
Kad mu dođu mili gosti,
Ljubav srčca da jim skade,
Kad od svojih ustah posti,
Nesrećnomu da pomaze,
Koj se nigda ne pokaje,
Kad za obće dobro daje:
Naš lir je onda taj.
Veseo kao proljetni Maj.

Koj je taj?
Stran kano ljuti zmaj,
Kada vidi da j' u bēdi
Vira, car i domovina,
Odmah k' trubi slave sēdi,
Nezna što je trud ni kina,
Voli mrtav k' zemlji leći,
Neg s imena svog odreći:
Naš lir je onda taj.
Stran kano ljuti zmaj.

Koj je taj?
Blage duše kano raj,
Kad mu otac pripovēda,

Kad ga šena s dēcom girli,
Kad ga majka mlo gleda,
Zaujād da je stak vērli,
Kad od posta odpočiva
I dobrote slast uživā:
Naš lir je onda taj.
O! Bože mu srdcu daj.

Nikola Zverović,
Lir is Lira.

Када је реч о језику, од поменутих 11.177 становника Дубровника, њих 9.713 изјаснило се да говори српским језиком, италијански је користило 716, немачки 285, мађарски 384 становника града. Неки су се изјаснили да говоре чешки, словенски, пољски и руски, али ниједан становник Дубровника није се изјаснио да говори хрватским језиком. Дубровник је вероватно најбољи пример да се прикаже процес денационализације (одсрбљивања) српског становништва у том граду, који од свог постанка није био насељаван Хрватима, нити је икада био под њиховом државном влашћу.

Становништво с простора Дубровачке републике све до почетка 20. века задржало је српски идентитет. То што су Дубровчани исповедали католичку веру, као и Хрвати, не говори о сродности између Дубровчана и Хрвата, већ о ширењу католичанства (прозелитизму) међу Србима на јадранској обали и у њеном залеђу. То је чињено систематски и упорно, захваљујући доминацији Ватикана, Венеције, Мађарске и Аустрије на том делу Балканског полуострва. У Дубровнику је хрватско име непознато све до средине 19. века, а један од доказа су и подаци да аустријске власти које су, после пада Наполеона, замениле Французе на Јадрану, у Дубровнику и његовом залеђу (Конавима) наилазиле на католике који се осећају и изјашњавају као Срби.

Од средине 19. века, када су аустријске власти процениле да им из

политичких разлога одговара денационализација српског становништва римокатоличке вероисповести, отпочиње интензивна кroatизација далматинских, дубровачких и бокелских Срба католика. Царска канцеларија у Бечу одлучила је да на католичанство Дубровника и залеђа уместо српства калема хрватство, као најближу етничку одредницу. Тако је отпочела и кroatизација Дубровника. Томе је претходила фаза ширења хрватства у митолошкој форми у другој половини 19. века, коју су подстицали политичари, бискупи, каноници и историчари, апологете хрватства (који су углавном били страног порекла), и то у форми „бијелог“ и „црвеног“ хрватства. Ради доказивања хрватског порекла дубровачког становништва, настојало се „егзактним“ списима доказати да су у дубровачком залеђу живели Хрвати, а дубровачка књижевност, иначе пореклом српска, преименована је у хрватску, те је ради елиминисања српског идентитета са ширег дубровачког подручја просто бујала литература која је уздизала „далматинско хрватство“.

Од средњег века у Дубровнику и Далмацији, као и Војној крајини, у употреби је био само српски језик, а не хрватски. О томе сведоче бројни извори, између осталог, и Дубровачки календар који крајем 19. века (1897. године) није познавао хрватски језик. Тврдећи да су Хрвати при својили српски језик као свој, Људевит Гај је 1846. године у листу „Даница“ бр. 31 писао: „Тако, нпр. сав свијет зна да смо ми књижевност илирску подигли; ту нама још ни из далека није на ум пало икада тврдити да то није српски већ илирски језик; па че се поносимо и хвалимо Богу великоме што ми Хрвати са браћом Србљима сада један књижевни језик имамо“. У 19. веку, под аустроугарском влашћу, чак 32 листа и часописа излазила су на ћирилицу. У 17. веку и Ватикан је штампао црквене књига на ћирилицу за вернике ћирилског подручја.

Вук Стефановић Караџић

Насилно покатоличавање

Технологију вештачког креирања хрватске нације и хрватске националне свести у Далмацији до појединости су разрадили језуитски и фрањевачки фратри, а главни политички ауторитети у том смислу били су дон Миховил Павлиновић и Иво Продан, ватрени следбеници Старчевићеве правашке идеологије. Поред наметања новог националног идентитета локалном становништву, залагали су се за уједињење Далмације са Хрватском и Славонијом у јединствену бановину, којој би у перспективи била припојена Босна и Херцеговина. То је свакако било усклађено с тежњама Беча да се обузда јачање мађарског утицаја у хрватским земљама после знатних уступака Пешти, на које је Беч био приморан аустро-угарском нагодбом из 1867. године.

Активности око денационализације српског живља у Далмацији и насилног превођења православаца у католике координирале су државне и верске власти. Систематска пропаганда римокатоличке штампе, проповеди и јавне манифестације у организацији Католичке цркве имали су снажног одјека међу Србима римокатолицима, али и православцима у Боки, Приморју и Црној Гори, тако да се постепено и све више почињу национално опредељивати за хрватство. Тај процес много лакше се одвијао у Сла-

вонији и Војној крајини после њиховог административног припајања банској Хрватској (1881). Кључну улогу у томе, после Штросмајера и Рачког, одиграо је загребачки надбискуп Антон Бауер, дугогодишњи члан Старчевићеве Странке права.

У Босни и Херцеговини није било ниједног озбиљнијег грађанског идеолога хрватства, па су тај посао обављали искључиво клерикалци, предвођени врхбосанским надбискупом Јосипом Штадлером и његовим наследником Иваном Шарифем. И у Босни и Херцеговини, све до аустроугарске

окупације (1878), Хрвата скоро да није ни било (католички свештеник Иван Франо Јукић пише да је у 19. веку католицима у Босни појам Хрват био непознат). Међутим, окупација је знатно омогућила досељавање великог броја странаца, нагли прилив државних чиновника и њихових породица који су били различитих националности, римокатоличке вере, и који почињу да носе хрватско име. Још 1895. године Ватикан у својој „Католичкој енциклопедији“ пише да су мухамеданци и католици Босне и Херцеговине заправо Срби и да Срби чине 98 одсто становништва Босне и Херцеговине.

Пописи становништва у Аустрији, односно Аустроугарској, из 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900. и резултати последњег пописа из 1910. године, непорециво доказују српску већинску заступљеност у становништву покрајина које су у саставу данашње Републике Хрватске: Славонији (Срби су у западној Славонији били концентрисани на простору Мала Влашка или Мала Србија; назив *Kleine Njallahei* био је убележен у аустријске карте још 1630. године), Банији, Кордуну, Лици, Горском Котору, Равним Котарима, Далмацији, Дубровнику, Боки Которској, чак и у Истри. Становништво Истре је до почетка 17. века било српско и православно. По аустријском попису из 1850. године Срби су доминирали у Истри, Кварнерским острвима и зна се да их је било 134.555, док се у том попису Хрвати

уопште не помињу и водили су се као Срби римокатоличке вере. Цела данашња Славонија звала се Рашка (Рацка, Српска). На карти Угарске (Theatrum Europaeum из 1701. године) записани су Рацка (Српска) и Раци (Срби) између Драве и Саве, западно од Срема. О томе сведоче бројне географске карте (на пример Joannesa Janssoniusa, карта „Рашке“ из 1636. године), док је Славонија била предео око Загреба, а јужно од „славонске Рашке“ Босна.

Негирање етничке припадности и конфесионално условљавање Срба (покрштавањем или превођењем у православне Хрвате, ради чега је створена и Хрватска православна црква) представљао је један од својервних облика систематског геноцида, који ће се нарочито испољити од средине 19. века, за време хрватског препорода (Илирског покрета), када се постављало питање књижевног језика, а потом, деловањем политичких странака и утицајних појединаца, као експонената расистичке идеологије, која ће за српски народ у 20. веку имати погубне последице.

Треба нагласити да средином 19. века, у време народног препорода, Хрвати нису имали јединствен књижевни језик. У народу су, у много мањој мери, били у употреби хрватски чакавски и кајкавски дијалект, а у много већој штокавски, српски дијалект који је Људевит Гај, иако отворено пише да су Хрвати присвојили српски језик за свој, и сам присвојио и прогласио – хрватским. Штокавско наречје, које се највише користило у народном говору, на тај начин постаје окосница јединственог књижевног језика у Хрватској.

Циљеви хрватске политике о стварању велике, етнички чисте и јединствене католичке Хрватске, утемељене на хрватском државном и историјском праву и на установи хрватског „политичког“ народа, свакако нису могли да прођу без спорења и озбиљног сучељавања са Србима, који су тежили признавању сопствене (политичке, националне и верске) посебности у Хрватској, Славонији и Далмацији. Дуготрајно, чврсто и упорно везивање за (временом) превазиђено сталешко друштво, за државно и историјско право, наспрот либералним и демократским грађанским друштвима

која су се темељила на уважавању и признавању елементарних права националних мањина, само је један од многих доказа да је хрватска средина дуго била и да је у том погледу до данашњих дана остала не само дубоко конзервативна, већ и реакционарна, те да је далеко од савремених демократских токова. Томе у прилог говоре и подаци који указују да је уочи слома друге Југославије (1991) до кризе у односима између Хрвата и Срба дошло због тога што су у Хрватској завладале политичке снаге које су пропагирале идеологију утемељену на идеји да на хрватској државној територији може да постоји само један, и то хрватски конститутиван народ.

Комплекси малих народа

Идеја велике (и етнички чисте) Хрватске, коју је програмски уобличио Хрватска странка права под вођством Анте Старчевића у другој половини 19. века, старијег је датума и темељи се на комплексима једног малог народа који је испољавао велике империјалне амбиције. О томе довољно говоре и називи који се често срећу у изворима и литератури: о „алпским или планинским Хрватима“ (Словенцима), „православним Хрватима“ (Србима), „непријепорним Хрватима“ или „цвијету хрватског народа“ (муслиманима), затим, „Турској Хрватској“, „Црвеној Хрватској“, „Бијелој Хрват-

Анте Старчевић

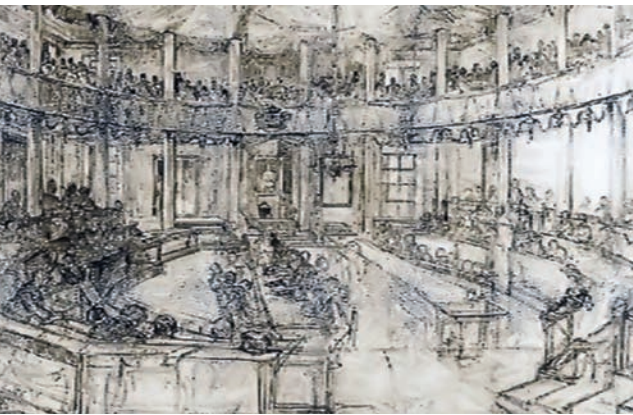
ској“ о „Карантанској Хрватској“, који се односе на делове Босне, на Црну Гору, Далмацију и Словенију. Ти називи пажљиво су неговани и током више стотина година усађивани у свест Хрвата, с циљем да им развију осећај величине њихове државе и њихове бројчане снаге.

Иако је Имбро Игњатијевић Ткалац 1866. године упозоравао да се будућност народа и државе не утемељују на „старим хартијама и на виртуелним територијалним трајбинама“, већ на снази живог народа, политика заснована на државном и историјском праву није могла бити другачија, већ великохрватска. Позивајући се на хрватско државно и историјско право, Хрватски сабор је 1861. године истицао право Троједне краљевине на део словенских земаља и на њене покрајине у Турском царству, односно на Босну и Херцеговину, које би се током решавања Источног питања морале придружити Троједној краљевини.

У адреси Сабора из 1878. године поздрављена је аустроугарска окупација Босне и Херцеговине и исказана нада да ће се створити услови за њено прикључење Троједној краљевини, унутар дуалистичког уређења Хабзбуршке монархије. И дон Миховил Павлиновић, који је упорно заговарао уједињење Далмације с остатком Хрватске, поздравио је аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине 1878. године, у нади да ће и те области ускоро бити припојене Хрватској.

До којих граница се ишло у територијалним захтевима за остварењем хрватског државног и историјског права, показује и пример правашког листа „Хрватска“. У чланку „Која је права хрватска политика и тко је заступа“, у броју 6. из 1871. године, пише: „Земље, што их обухваћа државно право Хрвата, по историји и по народности, простиру се: од Немачке до Мацедоније, од Дунаја до мора, а по данашњих посебитих провинцијалних именах, следеће су: Јужна Штајерска, Корушка, Крањска, Горица, Истра, Хрватска, Славонија, Крајина, Далмација, горња Албанија, Црна Гора, Херцеговина, Босна, Рашка, Србија – тер ове укупно јесу једним правим именом: Држава Хрватска“.

Становиште „Хрватске“ није било усамљено, нити став неког неодго-

Хрватски сабор 1861.

ворног новинара или политичара, већ идеја која је промишљено негована у врху Хрватске странке права. Још је 22. јуна 1869. Еуген Кватерник, уз Анту Старчевића кључни човек у тој странци, писао дон Павлиновићу да, ако се буде следила политика те странке, ако се буде поштовало хрватско државно и историјско право, онда „не од Драве до мора, него од салцбургтиролских Алпах до Косова и Албаније вијати ће се доскора застава чисте неоскверњене Хрватске!”

Великохрватска настојања уграђена су и у програме Хрватске странке права. У једном од њих, који је прихваћен на великој страначкој скупштини одржаној у Загребу 26. јуна 1891, а потписао га Анте Старчевић са 250 присталица, у првој тачки је речено: „Странка права, стојећ на темељу државног права и народнога начела, радит ће свим законитим средствима да се народ хрватски, који станује у Хрватској, Славонији и Далмацији, на Ријечи с Котаром и у Међумурју, Босни, Херцеговини и Истри,

сједнини у једно самостално дежавно тијело у оквиру Хабзбуршке монархије, те ће подупирати свом снагом настојање браће Словенаца, да се словенске земље овому државном тијелу прикупе”.

У првој тачки правашког програма из 1894. године речено је: „Хрватско државно и природно право имаде се оживотворити: узпоставом цјелокупности краљевине Хрватске сједињењем Хрватске, Славоније, Далмације, Риеке, Међумурја, Босне, Херцеговине, Истре, Крањске, Корушке и Штајерске у оквиру Хабзбуршке монархије”. Ако се зна да све ове области током историје, бар у неком одређеном периоду и облику, нису егзистирале заједно, правашки су у овом, као и у многим другим случајевима, грубо фалсификовали историјске чињенице.

Фалсификовање историје

План о изградњи велике Хрватске дефинитивно је уобличен у другој половини 19. века. У потоњим деценијама стратегија је само разрађивана и допуњавана како би се остварили жељени циљеви. Познати хрватски политичар, правник и књижевник Маријан Деренчин је крајем 1902. године био спреман да прогласи анексију Босне и Херцеговине, залажући се за проширење Хрватске, а Србима је „великодушном” нудио право да се шире ка југу.

Почетком 1908. године истакнути члан Чисте странке права (настале расколом у Хрватској странци права 1895. године) Исо Кршњави предложио је

начелнику Генералштаба Загребачког војног збора Занантонију следеће: „Да би династија и монархија у свим правцима била безувјетно поуздана и сигурна точка ослонаца према унутра и према вани за сва времена, треба Босну и Херцеговину спојити са Хрватском, Славонијом и Далмацијом у једно јединствено државно тијело и ставити под водство једне апсолутно поуздане особе, која би провела пријелаз Босне у конституцијски режим на сличан начин на који је своједобно гроф Пејачевић као бан и као комесар анектирао Војну крајину Хрватској”.

Кршњави је сматрао да идеја о великој Хрватској није ништа друго „него мало стегнута југословенска идеја”, коју је могуће лакше остварити од велике југословенске мисли. У својим „Записцима” он је тврдио да су Босанци потребни Хрватима зато што су жилави, поштени и поуздани: „Што је другде антисемитизам, то је код нас антисрбизам. Самообрана!”

У говору који је одржао 1890. године у клубу Хрватске странке права, и Јосип Франк се залагао за уједињење Хрватске, Славоније, Далмације, Истре, „хрватских крајева” Штајерске, Корушке и Крањске, као и Босне и Херцеговине. То уједињење, сматрао је, било би обављено у оквирима федералистички, односно тријалистички уређене Хабзбуршке монархије. И у време анексионе кризе (1908/1909), као вођа хрватске Чисте странке права, Франк се залагао за тријалистичко устројство Хабзбуршке монархије, у којој би Велика Хрватска, увећана Босном и Херцеговином, чинила трећу уговорну страну. Зато је поздравио анексију, уверен да је њоме онемогућено припајање Босне и Херцеговине Србији и да су тиме створени услови за преуређење монархије, као и за остварење програма његове странке о уједињењу Банске Хрватске и Далмације са Босном и Херцеговином. Кад је почео да окупља добровољце за „Хрватску народну легију”, која је имала задатак да се супротстави наводним припремама Србије за упад њене војске, четничких и комитских одреда у Босну и Херцеговину, део муслимана који се укључио у Франкову странку био је спреман да пролива сопствену крв у одбрани идеје „уједињења свих хрватских земаља”. На конференцији одржаној у Загребу

„Без овога начела, које сачињава јединство у највишем државном достојанству не може се сталан и постојани државни сојуз меду Србијом и осталим сусједима Србима ни помислити.

Ако Бошњаци не би ово примили, то би отуда као сигурно следовало раскомадање Срба на провинцијална мала књажевства под особитим владајућим фамилијама које би се непремјено туђем и страном упливу предале; јер би оне међу собом саревновале и једна другој завидиле. Ове фамилије никад се не би дале више до тога довести да интерес своје користи каквој другој фамилији на жртву принесу, па баш ни онда кад би од таквог пожртвовања напредак свију ови народа зависео.”

Илија Гарашанин, „Начертаније”, 1844.

5. новембра 1908, када је формирана легија, могло се чути да су спремне „тисуће хрватских муслимана под барјакком хрватским похрлити на Дрину у обрану хрватских светиња и аманета дједова својих“.

За сваку своју „геоманију“, посежући за Босном и Херцеговином, Војводином, деловима Словеније, за Црном Гором и другим областима, Хрвати су имали оправдања: историјска, природна, етничка, географска, економска, политичка и слично. На другој страни, сваки туђи захтев или претензије на исте територије Хрвати су жестоко нападали и осуђивали. Од средине 19. века служили су се и демонизацијом Срба, које су доживљавали као препреку ка остварењу својих циљева. Према њиховом мишљењу, Срби су хајдучки и разбојнички народ, византијски препредени, примитивни и лукави. Они су шумадијски бандити и четници, а Хрвати су културни, хумани и миротворни, те им стога, по разним основама, припадају територије које желе, док Срби хоће да их се домогну без основа, јер су грабежљивци, реметилачки чинилац, извор криза, немира и рата.

На тај начин, задивљујућом упорношћу, добро разрађеном тактиком, неометано, а често помогнути кратковидом и наивном политиком Београда, Хрвати су уздигли своје великохрватске захтеве на степен оправданих и легитимних права. Када су то постигли, нису крили да су спремни да своје националне и државне захтеве остваре по сваку цену, чак и најбруталнијом силом. Следећи традицију аустроугарске политике, у којој су и сами учествовали, неретко у њој и предњачили, од револуције 1848. године па до данашњих дана, Хрвати су нападали српску политику, редовно јој додајући епитет – великосрпске. Ударајући по српству и великосрпству, доживљавајући их као главну конкуренцију хрватству и великохрватству, хрватски политичари нису само снивали о Великој Хрватској, већ су на њеној изградњи радили упорно и доследно, држећи се макијавелистичког принципа да су за остваривање тог циља дозвољена сва средства, па чак и геноцид над Србима.

Ширење гласина о тежњи Срба за стварањем некакве Велике Србије и о

великосрпским хегемонистичким мерама, које препознајемо и у деведесетим годинама прошлог века, па све до наших дана, био је стални припев (рефрен) свих противсрпских иступа не само пред југословенском, већ и светском јавношћу. Намера да се Србија и Срби прикажу као агресори с великим територијалним апетитима, како би се тиме прикриле сопствене територијалне претензије на туђе етничке, државне и историјске територије, одавно је позната тактика хрватских политичара, али у историографији она још није добила одговарајуће место и разјашњење. Наслеђена је од Аустроугарске, која је утолико више демонизовала и сатанизовала српске ослободилачке и ујединитељске намере, уколико је имала већих апетита и територијалних претензија на Балкану. Према тој тактици, све што је било српско, проглашавано је за великосрпско, с циљем да се српски интереси, који су били у сукобу с аустроугарским, у корену сасеку и онемогуће.

За такво понашање Хрвата Срби нису налазили одговарајуће и благовремене одговоре. Занети најпре идејом југословенства, потом, искрени и лаковерни поборници братства и јединства, они су у свему каснили, истину откривали са запрепашћењем и дећињом збуњеношћу, питали се зашто их Хрвати мрзе и из којих разлога им наносе зло.

Први национални програм

Француском револуцијом (1789) и завршетком Наполеонових ратова (1815) наступа раздобље стварања националних држава у Европи. Деветнаести век је и код јужнословенских народа, пре свега Срба, Хрвата и Словенаца, био период буђења националне свести и националног препорода, који се најпре манифестовао у области културне делатности (пример Илирског покрета у Хрватској), а потом, дефинисањем политичких циљева и националних програма о решавању националног и државотворног питања тих народа. Управо у периоду уставобранитељске владавине (1842–1858), у Србији је (1844) настао први национални програм – „Начертаније“, о уре-

Илија Гарашанин

ђењу и перспективама српске државе, на чијим темељима је кнез Михаило шездесетих година градио српску националну политику и сопствену визију ослобођења и уједињења свих Срба и њиховог повезивања са осталим словенским народима на Балкану, у духу начела „Балкан балканским народима“.

„Начертаније“ је настало под снажним утицајем пољске емиграције, предвођене кнезом Адамом Чарториским. Чарториски је 1843. године упутио у Србију посебног изасланика, Чеха Франтишека (Фрању) Заха, с планом који је требало да предочи истакнутом политичару (министру унутрашњих дела) тадашњег уставобранитељског режима, Илији Гарашанину. Захов „План за словенску политику Србије“ предвиђао је ослобођење и уједињење јужних Словена, који би потом помогли ослобођење Пољске од аустријске и руске власти. Кнежевина Србија је по том плану требало да буде политичко и војно средиште одакле би кренуле акције за ослобођење и уједињење јужних Словена – Срба, Хрвата и Бугара. Преузимајући око 90% текста из Заховог плана, Гарашанин је 1844. године сачинио „Начертаније“ („Програм спољашне и националне политике Србије“), у коме је Заховој идеји о јужнословенској др-

Кнез Михаило Обреновић

жави претпоставио уједињење „свих народа српских“.

Будућа српска држава, према Гарашанину, обухватала би, поред Кнежевине Србије, следеће области: Босну, Херцеговину, Црну Гору и Северну Албанију (што је подразумевало и

ватима, за које овај пише да су они „један или исти народ“ који говори исти језик, писан са два писма. Поједини домаћи историчари сматрају да је то урађено из подозрења према пољским намерама да се преко Хрвата прошири утицај Католичке цркве на јужнословенски свет. Гарашанин је „Начертаније“ писао за кнеза Александра Карађорђевића (1842–1858), али је оно први пут у целости било објављено (обелодањено) тек 1906. године.

Иако се углавном тицало Србије и српских земаља под турском и аустријском влашћу, могло би се рећи да је „Начертаније“ представљало претечу, односно антиципацију југословенске идеје и југословенског националног програма у целини. Гарашанин је у Захов план унео и одређене корекције везане за улогу Србије у решавању Источног питања: у условима слабљења Турског царства и борбе великих сила око његовог територијалног наслеђа на Балкану, Србија би својом активном спољном политиком представљала окосницу уједи-

њења читавог српског народа, а потом и осталих јужнословенских народа. У духу начела „Балкан балканским народима“, Србија се окренула сарадњи с осталим балканским народима који су имали сличне, ослободилачке циљеве. „Начертаније“ није било званични програм српске спољне политике, али се она од њега није много разликовала.

Током своје владавине (1860–1868) кнез Михаило Обреновић умногоме се ослањао на политички програм „Начертанија“, а посебно на Илију Гарашанина који је водио Министарство спољних послова. Најважније дело кнеза Михаила у спољној политици, без сумње, био је покушај склапања балканског савеза, у виду споразума Србије с политичким

представницима појединих балканских народа: „Уговор о савезу с Црном Гором“, из септембра 1866. године, предвиђао је уједињење две српске државе под водством кнеза Михаила; „Споразум с представницима бугарске политичке емиграције“ (април 1867) имао је за циљ стварање јужнословенског царства, у које би ушле Србија и Бугарска; у августу 1867. склопљен је савез с Грчком, а у фебруару 1868. године и војна конвенција; Влашка и Молдавија су се 1859. ујединиле, а 1861. нова држава добила је назив – Кнежевина Румунија, с којом је Србија 1868. године склопила уговор о пријатељству. Истовремено с политиком стварања балканског савеза, који би био противтежа турском опстанку на Балкану, кнез Михаило одржавао је интензивне везе и с Хрватима, рачуна-

Јосип Јурај Штросмајер

јући да ће, уколико дође до стварања једне моћне јужнословенске државе, у њој бити места и за њих, макар у даљој будућности.

Читава спољна политика Србије за владе кнеза Михаила била је везана претежно за Источно питање и проблем распада Турског царства. За његово решење нису били заинтересовани само Србија и остали народи Балкана, већ и велике силе. Оне су у томе имале и одлучујућу реч. Зато је ослободилачка акција Србије била у тесној вези с политичким плановима и комбинацијама европских сила, пре свега оним које су из сопствених интереса биле спремне да јој пруже подршку.

У спољној политици кнез Михаило се ослањао највише на Мађарску, од које је нарочито очекивао да пружи подршку ослободилачким циљевима српског и осталих балканских на-

Поштом кнез Михаила Обреновића

Косово и Метохију), које су биле део Османског царства, те Срем, Бачку и Банат, тада у Аустроугарској. Док је Зах наглашавао да Србија, као „језгро будућег Јужнословенског царства“, не може бити успешна док не укључи Хрвате и призна их као једнаке, Гарашанин је из свог програма избацио читаво Захово поглавље о односима са Хр-

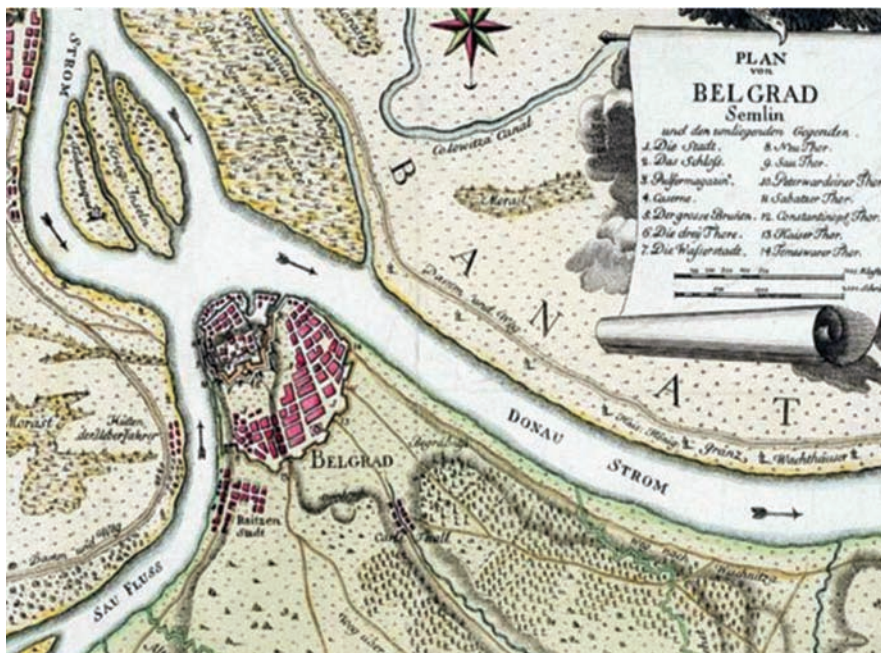
рода, док је Аустрију доживљавао као највећег противника. У том смислу, наруку му је ишла тешка унутрашња и спољнополитичка криза у којој се Аустрија нашла после револуционарне 1848/1849. године, када су многи народи унутар њених граница (па и на Балкану), руковођени начелима народности и демократије, тежили издавању из монархије. Поједини, опет, заговарали су опстанак у тој држави, под условом да она буде преуређена на федералистичким основама, у којој би они сачували своју националну и политичку индивидуалност. Такву идеју у почетку заговарале су и одређене политичке струје у Хрватској, пре свега Народна странка коју је предводио бискуп Јосип Јурај Штросмајер.

Понашање Аустрије педесетих и шездесетих година 19. века, у периоду који карактеришу унутрашња криза изазваном гушењем мађарске револуције 1848/1849, Бахов апсолутизмом и пораз од Пруске код Садове 1866. године, утицало је, као никада раније, на успостављање блиских политичких односа између Срба и Хрвата. Обе стране имале су подједнако јаке разлоге за обострану сарадњу. После револуције и Срби и Хрвати из Аустрије били су разочарани понашањем Беча у време Баховог апсолутизма, због чега су променили своје држање према Мађарима и заједно са њима ступили у борбу против бечког апсолутизма и германизације. У борби против Аустрије, а кроз политичке

Фрањо Рачки

односе са Мађарима, већина Хрвата и прекосавских Срба нашла се на истој линији са Србима из Кнежевине. Тако ће до повезивања хрватске политичке

Стари план Београда

и интелектуалне елите, под вођством бискупа Штросмајера и српске владе, доћи одмах после пораза Аустрије у рату с Пруском 1866, када су пропали сви планови народњака о преуређењу монархије на федералистичким основама. Од тада вође Народне странке перспективу за даљи развој Хрватске налазе изван Аустрије.

Залажући се најпре за федеративно уређење Аустрије, Штросмајер, Фрањо Рачки, Матија Мразовић и остали прваци Народне странке у исто време заступали су идеју да и даље, као и у време народног препорода (Илирског покрета), треба радити на културном јединству јужних Словена, преко којег ће у перспективи моћи да се оствари њихово национално и политичко јединство. Идеолог Народне странке био је Фрањо Рачки, који је, радећи на националном програму странке, пошао од убеђења да територијално поцепани Хрвати могу обезбедити себи културну, политичку и националну независност само у заједници са осталим јужним Словенима. Та заједница могла би се остварити на два начина: или у оквирима монархије или изван ње. Хрватски политичари окупљени око Штросмајера у првој половини шездесетих година залагали су се за њено преуређење на федеративном принципу, а заједницу јужних Словена настојали су да остваре под скиптром Хабзбурга.

Југословенска идеја

У време кризе изазване турским бомбардовањем Београда 1862. године, међу јужним Словенима владало је готово опште уверење да ће Србија оружјем решити у своју корист настале заплете и да ће покушати да ослободи Босну и Херцеговину. Када до тога није дошло и када српска влада није у том правцу предузела озбиљније кораке, углед Србије почео је да опада. С ретким изузецима, мало ко је у Хрватској и надаље веровао да Србија може одиграти неку важнију улогу у решавању Источног питања, а с тим у вези, и Јужнословенског питања.

Оставши пасивна у тренутку који је по уверењу јужнословенских присталица био погодан за акцију, Србија је у очима савременика много изгубила од ранијег престижа. Политичари у Хрватској, окупљени у Народној странци, знатно мењају однос према Србији и њеној политици. Бискуп није био сигуран да Србији треба да припадне водећа улога – сматрао је да се ни на културном, а судећи према догађајима око бомбардовања, ни на политичком и војном плану није показала довољно способном да с успехом предузме вођство. На челу ослободилачке акције радо би видео Хрвате, али је био свестан да су они, без помоћи Аустрије, за тако нешто исувише слаби и, у много чему, спутани.

Слично Народној странци, и Мажурићева Самостална странка није налазила да Србија има довољно снаге да с успехом покрене и изведе акцију ослобођења и уједињења јужних Словена. И она је Хрвате сматрала slabим и недовољно зрелим, па ни њима није придавала значајнију улогу у решавању тог важног питања. Са стране није очекивала помоћ, а како су на путу ослобођења и уједињења стајале велике препреке, национални развитак Хрватске, Јужнословенско и Источно питање у целини та странка везивала је само за Аустрију, те је ради њеног опстанка била спремна да чини далеко веће уступке и поднесе веће жртве од Штросмајера и његове странке.

Све до пораза у рату против Пруске 1866. године, Штросмајер је Аустрији придавао велики значај и од ње очекивао да Источно питање реши у корист јужних Словена. У томе се, када је реч о првој половини шездесетих година, суштински разликао са кнезом Михаилом, који је сматрао да је Аустрија главни противник ослободилачких тежњи балканских народа. Будућност Хрватске бискуп је у то време везивао за монархију, преуређену на федералистичким основама. Руководио се идеалом територијалне целокупности и широком аутономијом Хрватске, у којој би Хрватима био обезбеђен несметани национални развој. Сматрао је да би таква Хрватска била привлачна за све јужне Словене, чиме би и Аустрија много добила. Окупљени око Загреба, у оквирима Аустрије, удружени јужни Словени представљали би значајан политички

фактор, лакше би могли да се одупру централистичким и германизаторским покушајима Беча и очувају своју националну и државну индивидуалност.

До радикалних промена у ставовима бискупа Штросмајера према улози Аустрије у решавању Источног и Јужнословенског питања, као и о улози Хрватске, односно Србије у ослободилачкој акцији, дошло је после 1866. године. Због снажног притиска јавног мњења, влада кнеза Михаила није смела неспремно да дочека нови међународни заплет (француско-пруски рат 1870/1871) који је био на помолу. Аустрија, која је увек стајала на путу ослободилачких тежњи балканских народа, била је јако ослабљена. То је уливало наде и подстицало српске власти да што пре окончају припреме и Србију оспособе за евентуалну војну акцију. Премда се и раније радило на савезу балканских народа, тек после аустро-пруског рата 1866. озбиљније се приступило међусобном повезивању и потписивању уговора о сарадњи Србије с Црном Гором, Грчком, Бугарском и Румунијом.

Августа 1866. године, када је преовладала идеја о дуалистичком уређењу монархије и када су пропали планови народњака о њеном преуређењу на федералистичким основама, на којима је била изграђена читава њихова политика, перспективе за даљи развој Хрватске вође Народне странке од тада налазе изван Аустрије. Опасност од дуализма и немачко-мађарске хегемоније присилила их је да из основа измене своју политику, да прихвате концепт кнеза Михаила и Илије Гарашанина о решењу Источног питања и понуђену сарадњу са Србијом, као једну од алтернатива за решење хрватског питања и да заједно с њом и под њеним вођством раде на стварању заједничке јужнословенске државе.

Чињеница је да се Штросмајерова политика, а самим тим и политика Народне странке, после Садове (1866) није кретала само једним правцем. Од кад се после дужег натезања одлучио

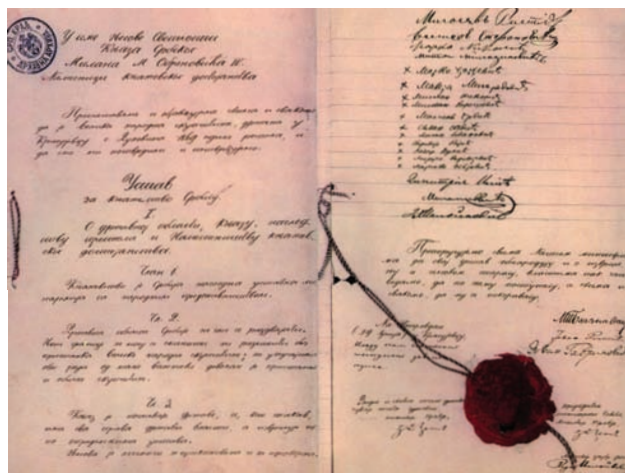
на заједнички рад са Србијом, бискуп је сарадњу прихватао само као једну од алтернатива за решавање хрватског питања. Иако разочаран и дубоко незадовољан дуалистичком политиком Беча, он је још рачунао с федерализмом, а да би га остварио, предузимао је и даље одређене кораке. Који је од та два пута био основни и којим је Штросмајер искрено желео да иде, тешко је утврдити. Неоспорно је да су се ти путеви међусобно искључивали и да бискуп није лако могао да се одрекне својих омиљених аустрославистичких и федералистичких концепција.

Уз сагласност најближих сарадника, Штросмајер је крајем августа 1866. године усвојио Гарашанинов предлог да Хрватска заједно са Србијом ради на оснивању једне независне југословенске државе. У том тренутку није био склопљен неки посебан српско-хрватски уговор, нити је утврђен

Споменик погинулом дечаку на Чукур-чесми 1862.

подробнији план рада, већ је о основним питањима постигнут само усмени и начелни споразум. Тако су се обе стране обавезале да заједнички раде на рушењу Отоманског царства, а од Србије се очекивало да у погодном моменту отпочне војну акцију против Турске и да, према конкретним могућностима, постепено ради на стварању савезне државе. На тај начин хрватска Народна странка решавање хрватског националног питања довела је у тесну везу с покретањем и решавањем Источног питања у целини. После тога, уследиће интензивни контакти између представника те странке и српске владе око усаглашавања заједничке политике.

Устав Кнежевине Србије из 1869. (Намеснички устав)

Као што је и вођство Народне странке у федералистички уређеној монархији до 1866. године од Загреба желело да учини центар око којег ће се окупљати јужни Словени, тако је и министар спољних послова у српској влади Илија Гарашанин (према нацрту заједничког политичког програма Срба и Хрвата који је израдио у марту 1867. године) у том смислу Београду доделио водећу улогу. Ослобођење хришћана у Турској ваљало се остварити у етапама, према конкретним приликама. Крајњи циљ заједничке акције требало је да буде уједињење „свију југословенских племена у једну државу“. Предложен од српске владе, програм је био намењен најужем кругу око Штросмајера, а он га је прихватио у априлу 1867. године.

После извесних лутања и колебања која ће Народну странку за тренутак поново вратити на позиције које је следила до средине 1866. године, да у оквирима дуалистичке монархије продужи с радом на остварењу територијалног јединства хрватских земаља и избори уједињење свих јужних Словена у Аустрији, она се крајем 1870. године поново враћа сарадњи са српском владом. Штросмајер је тада тој сарадњи дао непосредни печат. Изјаснио се за слогу и уједињење Срба и Хрвата и за њихову заједничку акцију према Босни и Херцеговини. Штавише, Народна странка под вођством Штросмајера, свесна да није имала снаге и могућности да у оквирима дуалистичког система ради на решавању Источног и Јужнословенског питања, почетком 1871. године у потпуности је препустила Србији да руководи акцијом ослобођења и уједињења. У таквој ситуацији, Штросмајер је, наводно, помишљао и на отцепљење Хрватске од Аустроугарске и на њено припајање будућој државној заједници јужних Словена, која би се окупила око Србије.

Међутим, блиски односи између владе Србије, Штросмајера и Народне странке ни тада, као ни раније, током 1866. и 1867. године, нису уродили плодом. Када је Народна странка 1873. прихватила ревидирану нагодбу

с Угарском да би заузврат дошла на власт у Хрватској, Срби у Угарској, Хрватској и Србији изгубили су у њој партнера у дотадашњој борби против дуалистичког система Аустроугарске монархије. С позиција власти, Народна странка дефинитивно је одустала од уговорене заједничке национално-ослободилачке акције са Србијом. Занемарила је све оно што је Штросмајер, као њен вођа, претходно прихватио и договорио, и од политичког савезника, после 1873. године се у погледу начина решавања Источног и Јужнословенског питања претворила у политичког конкурента Србије и Срба у целини. Штросмајеров став према том новом политичком смеру Народне странке, у којем је Београду супротстављен Загреб, а српској влади и Србима нова народњачка влада и Хрвати, остао је непознат, јер га бискуп никада није осудио, али га није ни одобрио. Незадовољан резултатима који су постигнути ревизијом хрватско-угарске нагодбе, он се после 1873. године повукао из политике.

Југословенска историографија одавно је бискупа Штросмајера прихватила као родоначелника хрватске идеје (хрватског поимања) југословенства, који

је наставио да негује идеје Илирског покрета (1830–1843) о културном и политичком јединству свих „Илира“, односно јужних Словена. Међутим, од деведесетих година прошлог века, захваљујући радовима историчара („Бискуп Штросмајер у светлу нових извора“, „Бискуп Штросмајер – Хрват, великохрват или Југословен“, „Хрватске претензије на Војводину и Босну и Херцеговину од 1848. године до данас“), у савременој српској историографији све је присутнија теза да је Штросмајер, заговарајући идеју југословенства, крио своје хрватство, па и великохрватство.

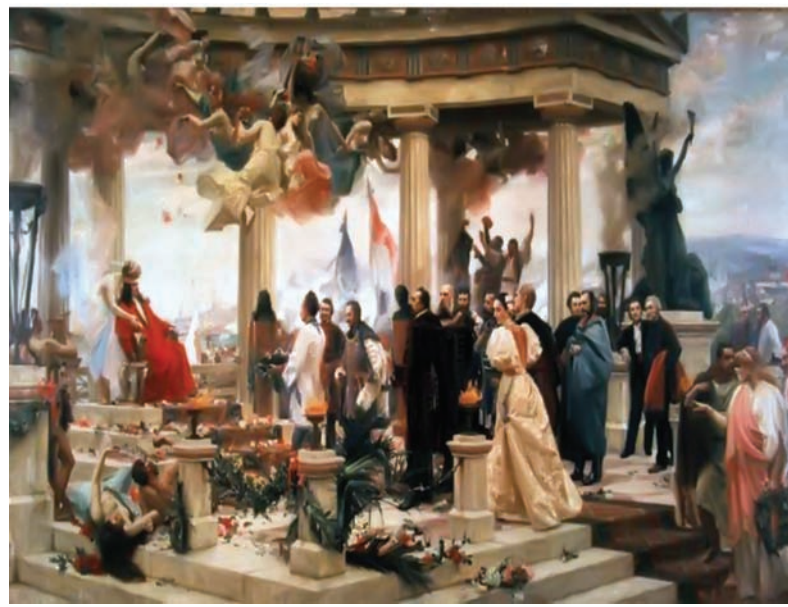
Илиризам Људевита Гаја и југославизам Рачког

Бан Иван Мажурањић

и Штросмајера тумаче се, заправо, као две фазе, односно два покрета у развоју политичке мисли Хрвата, који нису настали као резултат развијене свести да су Хрвати и Срби један народ и да треба да живе у једној уједињеној држави, већ су били, пре свега, у функцији интегративних процеса Хрвата и њихових тежњи које су имале великохрватске циљеве. Они су настали из потребе да се оствари територијална целокупност Хрватске и убеђења да Хрватска, Славонија и Далмација, „са својим дугачком и уском територијом врло мале дубине, која се протеже у два смера, саме за себе нису способне“, како је касније тврдио др Иво Пилар, један од најугицајнијих хрватских геополитичара с почетка 20. века, „да буду поприште икакве државне и политичке творбе, те у том облику немају никакве будућности (...) Троједна краљевина добива своје елементарне увјете живота тек онда кад јој се прикључе Босна и Херцеговина“. По оцени Пилара, Хрват-

Хрвајтски прејорор – Влахо Буковац

ска, Славонија и Далмација чиниле су љуску („кифлу“, „млад месец“ или „хлеб без средине“), а Босна и Херцеговина језгро, односно трбух којим је требало попити Хрватску и створити заокружену целину, јер таква каква је, без стратешке дубине, није могла да опстане и напредује као држава. То уверење до којег су дошли Хрвати било је, према Пилару, још пре 1878. године разлог „оном грчевитом тражењу једног ширег оквира“ за хрватски народни развој и „задњим узорком обликовања илирства и југославенства“. Пиларове идеје прожеле су хрватску политику и оне чине окосницу националне мисли и геостратешких цијева хрватске елите кроз читав 20. век.

Ваља нагласити да су покрети и идеје који су настајали на тлу Хрватске, Славоније и Далмације у 19. веку, чак и када за то није било стварног основа, проглашавани за југословенске, а да су сличне идеје које су настајале међу Србима готово редовно и без изузетка жигосали Хрвати, па и неки кругови у иностранству, као ускокрпске или великокрпске. Такав однос према једној, односно другој страни није био ни случајан, ни безазлен, нити је остао без последица. Реч је о веома осмишљеној борби за наметање идеја југословенства пониклих на тлу Хрватске, око које ће се окупити јужни Словени и на чијим основама ће бити изграђена будућа заједничка држава, на штету српског народа и његових националних интереса.

Судећи по искуствима двеју југословенских држава у 20. веку, Срби су ту битку изгубили, јер нису правовремено схватили далекосежни значај упорних хрватских настојања да идеје илиризма Људевита Гаја и југославизма Рачког и Штросмајера наметну као истинско и једино прихватљиво југословенство. Пошто је Србима било стало до тога да придобију Хрвате за заједничку борбу, нису желели са њима да заоштравају односе бранећи своје идеје и схватања о начину стварања заједничке државе. Потценили су нападе на такозвани великокрпски хегемонизам и шовинизам, који заправо трају и до наших дана. Ти напади, најчешће злонамерни, нанели су српском народу кроз историју велику штету и на унутрашњем и на спољнополитич-

ком плану, па и данас их наносе.

Док су Хрвати жигосали сваку српску и југословенску мисао пониклу међу Србима као великокрпство, Срби нису довољно разобличавали великохрватство, чак ни онда када је оно било јасно уочљиво и непорециво. Из потребе дневне политике, ради јачања југословенске идеје и југословенске државности, у нашој науци и политици, па и широј јавности, олако и некритички проглашаване су и прихватане као југословенске и оне идеје које по својој природи и суштини нису биле југословенске, а некад су биле чак и уско националне, па и национално ексклузивне.

Генега геноцида над Србима

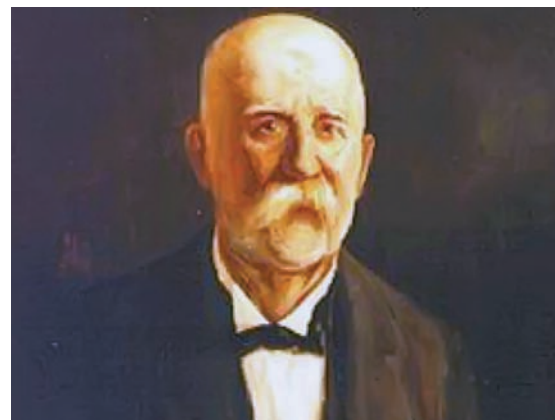
Корени геноцидне политике према Србима у Хрватској датирају из средњег века, али се о њој као константи може говорити од средине 19. века. Суштина хрватско-српских односа, и у прошлости и у садашњости, не може се схватити уколико се не зна да је хрватска политика била и да је и данас проткана рецидивима феудалног (сталешког) друштва и његовим назорима о држави, нацији, међунационалним односима, грађанским правима и слободама. Један од тих рецидива, који је штетно деловао на односе Хрвата и Срба, јесте већ поми-

Др Иво Пилар

њан појам „политичког“ или „дипломатског“ народа. Када је револуцијом 1848/1849. срушен феудализам Европе, а феудалци изгубили многе прерогативе које су до тада имали, дошло је и до промена у тумачењу појма „политичког“ народа. Раније, у сталешком друштву политички народ чинили су само

феудалци. Сада, у грађанском хрватском друштву, сви Хрвати и сви становници Хрватске, без обзира на националну припадност, чинили су хрватски „политички“ народ. По том принципу, и Срби у Хрватској представљали су део хрватског политичког народа. Србима су признавана грађанска права, али не и национално-политичка индивидуалност, односно конститутивност.

Вјекослав Клаић

Средином 19. века истакнути хрватски политичари и научници сматрали су да су сви становници Троједне краљевине – Хрвати, без обзира на њихову етничку припадност, самим тим, што су рођени на територији Хрватске, Славоније и Далмације. Дон Миховил Павлиновић из Далмације, познат по свом правашком опредељењу, писао је: „У Хрватској, био тко вјере које хтио, звао се именом којим волио, свак се рађа Хрват“. Према Вјекославу Клаићу, угледном хрватском историчару и професору Свеучилишта у Загребу, „право национално име за народ од Истре до Балкана јесте – Хрват, а племенско Срби, то јест Срби су species (врста) хрватског genus (рода). Сваки Србин је Хрват, али Хрват није Србин“. Франо Супило, по-

Франо Супило

знати хрватски политичар, у правашком листу „Црвена Хрватска“, који је излазио у Дубровнику, 1895. године је написао: „Сваки честит Хрват има бити давно начисту с тзв. српским питањем. Има Срба, признајемо, али у нас и у нашим земљама (Хрватској, Славонији и Далмацији) Срба нема. Они који се у Бановини (Хрватској и Славонији) и Далмацији Србима називају, нијесу Срби, него православни Хрвати“.

У време кад су, почетком шездесетих година 19. века, образоване политичке странке у Хрватској уочљиво је да је већина хрватских јавних радника политику заснивала на државном праву, а да је само мали број њих био спреман да угради и савременија начела природног и националног права. Државно и историјско право Хрватске било је полазна основа у програмима свих хрватских грађанских политичких партија све до почетка 20. века. У томе је посебно прдењачила Хрватска странка права (основана 1861. године), чији је концепт „хрватског државног права“ заснован на идеји да као народ имају „неутуђиво историјско право“ (по основу „првостечености“) да успоставе своју националну државу на свим територијама које су биле под влашћу, односно у време хрватских народних краљева (до 1102. године).

Концепција „хрватског државног права“ у Старчевићевој верзији подразумевала је и више од тога: по њој би Хрватска обухватала све територије од до заједно са северном Албанијом („Од Триглава до Солуна живи само један народ – народ Хрватски“). Не обазирјући се на историјске и политичке околности, Старчевић и његови праваши тврдили су да постоје само два јужнословенска народа – Хрвати и Бугари. Према његовом мишљењу, Хрватска је обухватала подручје од Алпа на северу, до Македоније и Бугарске на југу. Словенце је називао Алпским Хрватима (Горским Хрватима), Србе је такође прогласио Хрватима, док је босанске муслимане сматрао најчистијом хрватском браћом. Праваши су као свој примарни циљ поставили ослобођење Хрватске, Босне и Херцеговине од вишевековне аустријске и турске владавине и стварање Велике Хрватске.

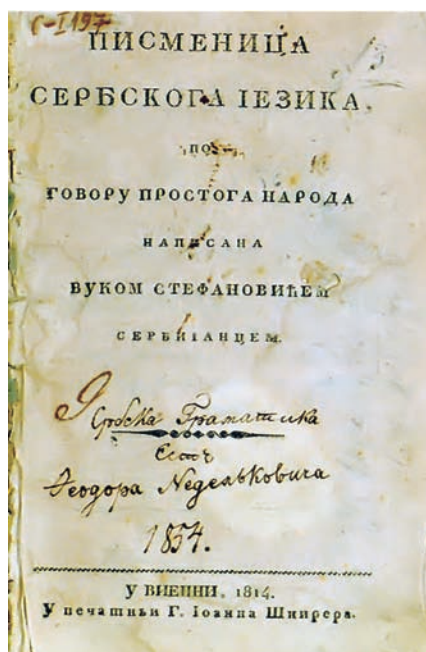
Бански двори, Еуген Кватерник

Хрватска странка права постала је у последњим деценијама 19. века један од најутицајнијих политичких чинилаца тога доба у Хрватској, захваљујући пре свега политици њених оснивача и вођа – Анти Старчевићу и Еугену Кватернику. Уједно, друга половина 19. века сматра се раздобљем „зрелог хрватског национализма“ и оно се везује за идеју праваштва. Правашка идеологија темељила се на убрзању процеса стварања хрватске нације, који је према тумачењу њених протагониста морао завршити једино у самосталној хрватској држави. Идеал будуће хрватске државе био је

Старчевићу и Кватернику апсолутни критеријум за вредновање свега што се дешавало у њихово време и што су нудила искуства прошлости. Старчевић је још за живота сматран главним идеологом хрватског национализма – оцем Домовине. Иако пореклом Србин (родитељи су му били покатоличени Срби из околине Госпића и Херцеговине), имао је расистичке, антисемитске и изразито антисрпске ставове.

Старчевићева србофобија, која ће свој континуитет добити у личности његовог наследника Јосипа Франка, типичан је пример расистичке нетрпељивости према народу који се назива „нижом и сужањском пасмином“, „реметилачким фактором“, „смећем“, „накотом и пасмином која из народа треба да буде истребљена“. То му ипак није сметало да све највеће српске јунаке сматра „Херватима“: „У угаси се последњи трак прејасне хрватске династије који кроз векове, и као краљи владаху...“ По њему је и „Херват“ („Милош Кобилић показа се Херватом...“), али није. У Срби за Старчевића немају скоро никакву улогу, јер су на челу снага антитурског савеза били „Краљ Босне и Кастриотић, са својими Херватима и Скипетари (Шиптари), и множина Булгарах и Румуњах“.

Као вођа једне од најутицајнијих странака свога времена у Хрватској и посланик у хрватском сабору, Старчевић је добио велику подршку у хрватском друштву, што је довело до даљег

Писменица српског језика

продубљивања јаза између Хрвата и Срба. Хрватски филолог Томо Маретић је то стање описао речима: „Старчевић је пакленом мржњом мрзео Србе и ту мржњу три деценије уливао у велики део Хрвата“. Као протагонисту хрватског национализма који је први говорио и писао о истребљењу Срба као начину решавања српског питања у Хрватској, историчари Старчевића сматрају зачетником усташког покрета и усташке геноцидне, антисрпске политике у Другом светском рату.

Политика искључивости, чији су инспиратори били Еуген Кватерник и Анте Старчевић, претила је физичким уништењем Срба у Хрватској, Славонији и Далмацији још крајем 19. века. Оне који су се усуђивали да признају да у Хрватској, осим Хрвата, има и Срба, идеолог Странке права оштро је осуђивао и оптуживао да су у тешкој заблуди, да раде о глави Хрватској и Хрватима, сматрао их је издајцима домовине, народних светиња, здравог разума и науке. До повећаних неспоразума и сукоба између Хрвата и Срба дошло је посебно у тренутку када је Војна крајина, с већинским српским становништвом, после развојачења (укидања) 1881. године ушла у састав банске Хрватске. Срби су тада постали значајан чинилац у хрватској политици. Како су њихове националне тежње у много чему биле не само у раскораку већ и у сукобу с хрватском политиком, конфронтација између два народа није се могла избећи. Она је до

Берлински конгрес 1878.

те мере била дубока да је Исо Кршњави неколико месеци после противсрпских демонстрација септембра 1902. године у Загребу, када је сазнао за постојање некаквих планова о анексији Босне и Херцеговине, забележио: „Ми још нисмо сасвим пробавили Војну крајину и Србе, које смо с њом добили, а што би са Србима у Босни?“

Од 1874. године читав школски систем у Хрватској био је у служби потпуне хрватизације друштва. Као српско писмо, ћирилица је на разне начине, често и брутално, била потискивана и избацивана из употребе. Српска застава, грб и остали симболи нису се смели користити. Деструкција српског имена у Хрватској увек је била праћена јавним истицањем да су Срби издајници, реметилачки чинилац хрватског друштва и хрватске политике, да су „народна неприлика“, да „Хрвати нису српска браћа, јер су Ср-

би браћа са псима“, да су Срби хајдучки и разбојнички народ, византијски препредени и лукави и да је „српство опасно по својим мислима и по свом расном саставу“, јер у њему је „крвљу увјетовано расположење за завере, револуције и преврат“.

У одређеним круговима у Хрватској у 19. веку, посебно у правашкој штампи, Срби нису називани својим националним именом, већ разним погрдним називима, као што су: Власи, Цигани, грчко-источњаци, Скипетари, Бизантинци, дотепенци, накот, накот влашки, накот вјере православне, такозвани Срби, они који себе крсте Србима, они који се „сију где им мјесто није“ и слично. Анте Старчевић је Србе називао „блатним скотима“, „гнуслим ропским створењима“, „накотом који је зрио за сјекиру“, „проданим мјешинама“, „псетима аустријским, пуштјеним с вериге“, „смећем“... Историјско искуство научило нас је да је свуда где би долазило до масовне деструкције имена неке нације то био знак за физички напад на њу, јавно жигосање и упирање прстом на оне који су сметали и које је, нимало бираним средствима, требало одстранити из средине у којој су били непожељни. Непризнавање српског имена, српске националне и политичке индивидуалности и српских симбола изродило је толику нетрпељивост и мржњу да су и јавни вербални напади на Србе били крајње брутални, с геноцидним призвуком.

Када се од средине 19. века свом снагом наметнуло Источно, а с њим у вези и Јужнословенско питање, искрсли су и нови проблеми у односима између Срба и Хрвата. Према је и на једној и на другој страни било оних који

Кнежевина Србије после Берлинског конгреса 1878.

су сматрали да тако крупна питања треба решавати сагласно и удруженим снагама, превладале су струје које се по том питању нису могле усагласити. Уверени да су у много чему, посебно у култури, предњачили у односу на Србе и да као такви – културнији, могу бити и привлачнији за све јужне Словене, Хрвати су сматрали да њима припада руководећа улога у национално-ослободилачким и ујединитељским акцијама, и да Загреб треба да буде средиште јужнословенског окупљања.

У таквим плановима они су увек тражили ослонац и рачунали на помоћ Беча и династије. Грађанско-политички, посебно малограђански кругови међу Хрватима, како тврди Крестић, били су притиснути комплексом због тога што су Срби после 1878. године стекли две самосталне државе, а Хрвати ниједну или „тек једну на раздраном папиру“, што је рађало страх од апсорбовања Хрвата, а самим тим и њихову појачану агресивност према Србима која се с временом преобразила у најокрутнији облик – у жељу за њиховим физичким истребљењем. Како су у Србима гледали само своје непосредне и најопасније такмаце, сваки успех Срба доживљавали су као свој пораз, а сваки њихов пораз као своју победу.

Поводи за освету

Супротно Хрватима, Срби су, ослањајући се на своје државотворно искуство (две независне државе од 1878. године) и војску која је успешно водила ослободилачке ратове у 19. веку, себе сматрали позваним да одиграју улогу Пијемонта међу јужним Словенима и да Београд треба да буде средиште националног окупљања. Успеси у балканским ратовима обезбедили су им водећу улогу у окупљању јужних Словена, што је неповољно примљено у многим хрватским, посебно национално искључивим круговима. По завршетку Првог светског рата уједињење је извршено под вођством Краљевине Србије, с Београдом као престоницом прве југословенске државе. Победа српског концепта у решавању јужнословенског питања у многим круговима међу Хрватима примљена је болно, као тежак пораз који

заслужује још тежу освету. Начин на који је образована заједничка држава 1918. године у хрватским националистичким круговима користиће се као непресушан извор незадовољстава, роварења и разарања државе која није створена по узору којем су они тежили. Зато су Срби постали још омраженији и још више на удару оних који су настанак Југославије доживели као пораз хрватске државне и политичке идеје.

Упркос бруталним притисцима, понижавању, непризнавању и брисању српског имена, симбола, националног и политичког идентитета, Срби у Хрватској увек су знали да реагују на одговарајући начин. Због тога што нису били признати као „дипломатски“ народ и што су сматрани саставним делом хрватског „политичког“ народа, не само да су осуђивали хрватску политику већ су јој се, где год су налазили да је то потребно, отворено и супротстављали.

Да би обезбедили свој опстанак у Хрватској и да би се очували као нација, Срби су већ средином 19. века тражили да се донесе закон о политичкој равноправности Срба с Хрватима, да њихова народна припадност стекне легитимитет у законодавству и државној управи, затим да у жупанијама, срезovima и општинама у којима су Срби имали већину у званичној употреби буде ћирилично писмо, те да буду заступљени у сразмерном броју у свим органима власти, те да

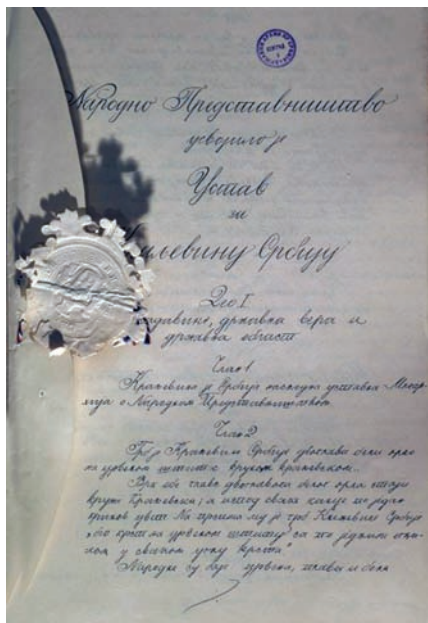
свој надзор над српском црквом и вероисповедним школама држава повери Србима и да имају право на сразмерну државну помоћ „за сва заведења“ која имају Хрвати.

Сви политички програми Срба у Хрватској, Славонији и Далмацији настали после 1880. године садржавали су одредбе по којима су чланови српских политичких странака имали обавезу и задатак да штите српско име, српску националну и политичку индивидуалност. У програму Српске самосталне странке из 1882. наглашено је да ће заступници те странке радити „пре свега на томе да се законодавним путем призна име српско као равноправно с хрватским“. У програму Српског самосталног клуба из 1883. године истакнуто је да ће Срби радити на томе „да се народу нашем законом призна име српско, да му се не такнутом очува народно-црквена аутономија“ и да се призна „равноправност ћирилице с латиницом“. Бирачи Српске самосталне странке одлучили су да јуна 1887. године траже „према начелу равноправности, признање српске народности у троједној краљевини, да се у сваком унутрашњем закону или важном службеном акту где је реч о народу троједне краљевине или о његовом језику тај народ назива хрватским и српским, а језик његов хрватским или српским“.

Политички програм Српске радикалне странке из септембра 1903. го-

Сџари Београд – разгледница

Устава Краљевине Србије из 1903.

дине залагао се за потпуну равноправност и једнакост српског народа с народом хрватским. Та странка одлучила је да се бори „да се законитим путем отклоне све препреке које потиру равноправност и да се призна право српског народа на аутономију његове српске православне цркве, школе и фондова“. Такође „да се у сваком земаљском закону и сваком другом сличном акту употреби назив: хрватски и српски народ, хрватски и српски језик ...“

Многа нерешена питања која су се тицала не само националног и политичког, већ и културног, просветног и верског живота Срба у Хрватској, принудила су их да се крајем 1898. и током 1899. године масовно почну обраћати хрватском Сабору и тражити да он удовољи њиховим захтевима. По броју оних који су стајали иза тих молби и широкој заокуплености српског јавног мњења у Хрватској, да се закључити да се радило о читавом покрету. Захтеви Срба односили су се на слободно истицање српске заставе, равноправну употребу ћирилице, равноправност Српске православне и Римокатоличке цркве, измену школског закона из 1888. године, отварање Катедре за историју српског народа на Филозофском факултету у Загребу, слободу штампе, збора и договора, спречавање материјалног пропадања народа и слично.

Хрватски Сабор оглушио се о српске представке јер су се оне тица-

ле очувања српске националне и политичке индивидуалности у Хрватској, те је јаз између хрватских и српских политичких странака на тај начин постао непремостив. Одбојно држање према Србима, њихово непризнавање и стални напади опозиције (хрватских опозиционих странака), најчешће Франкових праваша, још више су продубљивали постојећи јаз који се, после првих озбиљнијих изгледа 1895. године, све учесталије преносио на загребачке улице и добијао суровије облике.

Пуни мржње према Србима, франковци су тражили прилику да је јавно испоље. Срби су их изазивали својом упорношћу у истицању разних захтева, одлучном одбраном од напада и увреда, непопустљивошћу у за-

Јован Јовановић Змај

ступању српске, а одбацивању хрватске државне мисли, својом националном виталношћу и наглашеним србовањем, којим су се борили од похрваћивања, што је водило ка отвореној ескалацији сукоба. До првих великих изгледа у Загребу дошло је у јуну 1899. године приликом прославе педесетогодишњице књижевног рада Јована Јовановића Змаја. Змај је тада живео у Загребу, где је 1893. године дошао по жељи „меродавних фактора у Београду“ да делује „у помирљивом духу на Србе и Хрвате“ и да тамошњи Срби добију „једну ауторитативнију личност, око које ће се моћи окупити“.

Нови изгреди избили су у фебруару 1900. године после расправа о српским захтевима у хрватском Сабору. Демонстрације су приредили франковачки опредељени студенти који су по загребачким улицама довикивали Србима: „Арсуг власи, арсуг ретиције“. Уличне демонстрације и многи противсрпски испади, који су се де-

шавали и у главном граду и у осталим местима Хрватске, били су нека врста предигре за организовање великих демонстрација у Загребу почетком септембра 1902, када је група најмрачнијих елемената, предвођена франковачким хушкачима, а у извесној мери заштићена влашћу, три дана разарала дућане, станове и српске установе у Загребу, бацајући на улице и спаљујући њихову робу. У нередима је теже и лакше рањено око стотину људи, нападнутих Срба, чувара реда и изгредника. До сличних изгледа против Срба, али мањих размера, дошло је тада и у Карловцу и Славонском Броду. Као повод за септембарске противсрпске иступе послужио је чланак објављен у „Србобрану“, написан у духу пренаглашених српских политичких схватања, којима су се искључивале и одбацивале идеје хрватских опозиционих странака и помињала борба „до истраге наше или ваше“.

Загребачке септембарске догађаје из 1902. године, које су неки савременици назвали вартоломејским, осудили су многи, нарочито Словени из Аустрије, али и поједини хрватски политичари и јавни радници, међу којима и млади Стјепан Радић, касније вођа Хрватске сељачке странке. Он је тим поводом изјавио да је то „свињски посао“ који ће осрамотити Хрвате пред целим светом за стотину година. Супротно њему, Јосип Франк је у Сабору похвалио изгреднике да су почи-

Часопис „Србобран“

Сџари Загреб

нили „заслужно дело за Хрватску“. Као духовни покретач противсрпских иступа, он није крио да је у првим редовима демонстраната учествовала његова Чиста странка права са својим приврженицима. По Франковом тумачењу, на загребачким улицама у изгредима

Сџејан Радић

против српских грађана сукобиле су се две идеје, хрватска и српска, због тога што је „српска идеја тражила побједу на терену гдје јој није мјеста“, па је стога „морала подлећи“.

Доказе да је један део хрватског друштва сматрао да се питање Срба у Хрватској, Славонији и Далмацији још у оквирима Аустроугарске монархије може решити геноцидом, оставио је у својим белешкама већ поменути Стјепан Радић: „Кад год су господа у Бечу била у стисци, тражила су какву било смутњу, у којој ће народ као слијеп и луд ударити било на кога, а до тада ће господа своје послове обавити (...) А Срби су били најзгоднији, да се ради њих начини смутња. Они су досељеници, друге су вјере, домаћему народу с већине разлога непоћудни, па за-

то и треба кадшто само мало намигнути и ето клања! Само тако се је могло догодити, да су у јесен 1902. усред Загреба и усред биела дана разлупани дућани српских трговаца“.

У новембру 1907. године бечка влада распустила је хрватски сабор и на место хрватског бана доведен је представник мађаронске струје (хрватско-угарске странке) Павао Рауха, који је, уз помоћ Франкове Странке права, требало да осујети деловање тек формиране (1905) коалиције хрватских и српских странака (Хрватско-српске коалиције) и припреми терен за анексију Босне и Херцеговине. Представници Рауховог режима отпочели су жестоке прогоне и хапшења угледних Срба у Хрватској. Историја бележи догађаје везане за „велеиздајнички процес“, када је 1908/1909. године пред суд у Загребу изведено и осуђено на 184 године робије педесет и троје Срба, оптужених за „завођење народа грчко-источне вјере“ и покушај извођења српске револуције на територији Аустроугарске.

Истовремено, у Бечу је 1909. године аустријски новинар и историчар Хајнрих Фридрих објавио низ чланака против Франа Супила, вође Хрватско-српске коалиције, у којима га је оптужио за велеиздају, подривање и дестабилизују монархије. Поменути догађаји показали су како су кривотворења, фалсификовања докумената и монтирана суђења постали саставни део аустроугарске пропаганде у сатанизовању угледних Срба и Хрвата који су били присталице сарадње два народа. Судским одлукама и пресудама, режираним у Бечу, требало је припремити јавно мњење за планирани напад на Србију. Познато је да је начелник Генералштаба аустроугарске војске

Цар Франц Јозеф

Конрад фон Хецендорф од Анексионе кризе (1908/1909) до 1914. године 25 пута позивао на превентивни рат против Србије, што доказује да се он увелико и припремао.

Погубно завођење маса

Као одговор на оснивање Народне одбране 1908. у Србији, хрватски правашки су исте године приступили формирању паравојне формације – Хрватске народне легије, која је имала задатак да се у време и поводом Анексионе кризе супротстави евентуалним упадима српске регуларне војске, добровољачких и комитских јединица из Србије на територију Босне и Херцеговине. Легију су чинили добровољци, присталице Франкове Странке права, а она је уживала и велику подршку босанско-херцеговачких муслимана који су се изјашњавали као Хрвати. Међу њима је било доста загребачких студената. Један од њих, Мехмедбег Барјактаревих, на правашкој конференцији 5. новембра 1908. у Загребу, када је основана јединица „у име свих муслимана Босне и Херцеговине“, одржао је говор у коме је нагласио да „муслимани из БиХ желе с браћом старчевићанцима пропагирати мисао уједињења свих хрватских земаља“, те да су заједно са Странком права „тисуће хрватских муслимана спремне похрлити на Дрину у одбрану хрватских светиња и аманета дједова својих“. Како до очекиваног упада српских добровољаца и регуларних снага на територију Босне и Херцеговине није дошло, Хрватска народна легија није распуштена, већ је служила за касније обрачуне с осталим странкама и политичким неистомишљеницима, пре свега из редова Хрватско-српске коалиције, стекавши глас најборбенијег дела хрватске политике.

Уочавајући злоћудне франковачке намере према Србима, нарочито у време Анексионе кризе и загребачког „велеиздајничког процеса“ (1909), Стјепан Радић је у својим белешкама записао: „Ово што хоће легија, то је не само мржња, то је готово клање Срба. И онда они који су за легију, говоре да ће се Босна, у којој има око 700.000

Народна одбрана основана 1908.

Срба, сјединити с Хрватском, да те Србе жедне хрватске крви, или ми покољемо, или они збиља попију нашу крв (...). По сведочењу већ поменутог Исидора Кршњавица, који је био добро обавештен јер је и сам учествовао у тим догађајима, „да Срба у Босни и Херцеговини није било око 700.000, Раух би их најрадије све побио. Међутим, како је тај број био позамашан, то није било могуће учинити...“. Све је то недвосмислено указивало на антисрпско распо-

српски спремни политички кругови у Хрватској, предвођени франковцима, сматрали су да је наступио погодан тренутак када ће се ослободити „влашког накота“ и „посрбица“ (Хрвата који су признавали националну и политичку индивидуалност Срба у Хрватској и заговарали сарадњу са њима). Из бележака др Ивана Рибара, који је у то време припадао хрватској напредној омладини и био један од оснивача Хрватске напредне демократске странке, која је 1905. године приступила (коалицији српских и хрватских политичких партија), сазнајемо да су Срби у Хрватској 1914. били спасени од покоља само захваљујући поменутој коалицији, њеној опортунистичкој политици и чињеници да је током читавог рата опстао хрватски Сабор, у коме су „коалиционаши“ имали већину. Међу франковцима који су 1914. године предводили заведене хрватске масе, а које су жариле и палиле, терорисале и оптуживале, посебно се истицао Анте Павелић, тада још недовољно познат хрватској јавности.

После анексије Босне и Херцегови-

не, аустроугарске власти су у тој покрајини организоване такозване шуцкоре (заштитне чете), јединице војне милиције и специјалне жандармеријске јединице које су у Босни и Херцеговини биле активне све до 1918. године. Најчешће су регрутоване од локалног становништва, муслимана и Хрвата, наводно као заштита и испомоћ аустроугарској војсци од могућег српског устанка у Босни и Херцеговини, али су остале нарочито упамћене по бројним злочинима над Србима и етничком чишћењу српског становништва.

Један од најаутентичнијих описа бестијалности шуцкора у Босни и Херцеговини и њихових злочина током Првог светског рата дао је историчар Владимир Ћоровић, кога су, као једног од виђенијих Срба, одмах после Сарајевског атентата ухапсиле аустроугарске власти. Заточеништво је проводио у травничком и зеничком затвору до краја 1917. године, где је помно бележио исказе других заточеника на основу којих је написао „Црну књигу“, у којој је изнео бројне примере шуцкорског бестијалног понашања у Босни и Херцеговини: „Први свјетски рат је на нашим просторима избацио још један злочиначки феномен, а то су шуцкори, полувојне, а према Србима патолошком мржњом задојене злочиначке скупине, регрутоване, са знањем и циљем власти, претежно из муслиманског и хрватског олоша. Оне су вођене освједоченим српским злотвором Адемагом Мешићем из Тешња, каснијим доглавником Анте Павелића... И сам Иво Андрић, који је Први светски рат вољом аустроугарских власти провео најпре у затвору у Ма-

Жене и деца у Мачви 1914.

Хрватска 42. домобранска вражја дивизија у саставу Аустроугарске војске

ложење које је кулминирало у круговима око тадашњег хрватског бана и начин на који су они намеравали да реше српско питање не само у Хрватској, већ и у Босни и Херцеговини.

Када је у Сарајевском атентату 28. јуна 1914. убијен аустријски надвојвода Франц Фердинанд, на гено-

(до марта 1915. године), а потом, до краја рата 1918, у кућном притвору у Зеници, као савременик могао је у Вишеграду да упозна шуцкоре на делу и опише их у роману „На Дрини ћуприја“.

Масовни злочини које је починила аустроугарска солдатеска у лето и јесен 1914. године над српским становништвом у Мачви, Поцерини и Подрињу, затим концентрациони логори које је аустроугарски режим организовао у Добоју, Жегару код Бихаћа, Ашаху у Аустрији, Неђењељу у Мађарској, Араду у Румунији, Јиндриховцима у Чешкој..., где је депортовано и страдало на десетине хиљада српских цивила и војника, сведоче о размерама погубне политике аустроугарске царевине према Србији у Првом светском рату. Иза ње су стајале јасне геноцидне намере – систематско, планско и потпуно уништење српске војске, државе и народа, свим средствима и на сваки могући начин.

Истрајавање у геноциду

Дуготрајно настајање геноцидне идеје у одређеним срединама хрватског друштва које је, пише др Иван Рибар, имало прилично широку базу, дубоко је укоренило ту идеју у свест многих генерација. Феномени настали дугим трајањем по правилу споро нестају и упорно истрајавају. Ако се упореде подаци о томе како су поједини хрватски политичари друге половине 19. и почетком 20. века намеравали да реше питање Срба у Хрватској, с оним како су то питање решавале усташе у Другом светском рату и како га је решио Фрањо Туђман деведесетих година прошлог века, јасно је да у свему томе постоји нераскидива логична и органска веза, као и то да је хрватска политичка мисао у свим тим периодима била прожета идејом геноцида.

Примера такве политике је много. У изјави Павелићевог министра Мила Будака „Католичком листу“, од 29. јуна 1941, стоји: „Што се тиче Срба који овде живе, то нису Срби него дотепенци с Истока које су као торбоноше и остале слуге довели Турци. Они су сједињени само са православ-

Аустроугарски злочини у Србији 1914. године

ном црквом, а ми нијесмо успјели да их асимилирамо. Међутим, нека знаду да је наша лозинка: Или се поклоните, или се уклоните!” Такав начин решавања српског питања садржан је и у познатој Будаковој изјави: „Једну трећину Срба ћемо поклати, једну трећину протјерати, а једну трећину превјерити” (покатоличити).

Готово хорски поклочи усташких министара одјекивали су 1941/1942. године „диџем” Независне Државе Хрватске, позивајући на истребљивање Срба. О пореклу Срба у Хрватској, слично као и усташки челници, размишљали су и савремени хрватски политичари. Поменућемо изјаву последњег председника Председништва

СФРЈ Стјепана Месића од 16. августа 1990. годину дана пре него што је почео оружани конфликт и распад Југославије: „Срби ће из Хрватске однијети онолико земље, колико су је на опанцима и донијели”.

Када су усташе почетком Другог светског рата већ увелико одмакле с етничким чишћењем (покатоличавањем, протеривањем и ликвидацијом) Срба, Павелићев министар правде Мирко Пук је 25. фебруара 1942. у хрватском Сабору изјавио: „Чим је хрватска државна влада дошла, прва јој је дужност била да тај елемент врати натраг одакле је дошао. Хрватска државна влада извршила је у том правцу своју хрватску и своју усташку дужност”. Та изјава је јасно и без околишења разоткрила циљ хрватске усташке политике – да Хрватска по сваку цену мора остати без Срба. Попут министра Пуча, и министар Милован Жанић је 2. маја 1941. изјавио: „Ја говорим отворено, ова држава, ова наша домовина, мора бити хрватска и ничија друга (...) Ова земља мора бити земља Хрвата, и нема метода које ми као усташе нећемо употребити да ову земљу учинимо хрватском и очистимо је од Срба (...)”.

Зашто је Хрватску требало очистити од Срба објашњавао је септембра 1942. године и Младен Лорковић, министар спољних послова у влади НДХ, када је пред дипломатским представницима изјавио: „Хрватска држава не може постојати ако у њој живи

„Народ и земља Хрватска”

милијун и 800.000 Срба и ако ми за леђима имамо снажну српску државу која би увијек заседала у наша подручја и представљала вјечиту опасност за нас. Стога је срећа што је до успоставе НДХ дошло у овим временима, јер само сада можемо ријешити тај проблем. Ми стога настојимо да нестане Срба из наших земаља и у том правцу је већ много учињено (...) Ево, ја сам се ових дана вратио с подручја Козаре, шездесет километара дуго и готово

Stjepan Mesić

исто толико широко подручје, које је било настањено искључиво Србима, данас је празно згариште...”

У изјави 27. јула 1941. у Доњем Михољцу, Лорковић је још подробније објаснио зашто је потребно да се Хрватска очисти од Срба: „Усташки покрет инсистира на енергичном рје-

ушуткамо оне елементе који су највише допринели да Хрватска 1918. године падне под српску власт. Једном ријечју, морамо истријебити Србе у Хрватској! То је наша дужност и то ћемо урадити. Ићи ћемо до краја, не обазирјући се на оно што говоре они преко Саве и Дрине у име осјећања човјечности. Хрватска влада под водством нашег дивног поглавника узела је у своје способне руке рјешавање овог проблема и ријешити ће га темељито...”

Усташки стожерник Виктор Гутих је у мају 1941. године у говору у Санском Мосту рекао: „Нема више српске војске! Нема више Србије! Нема геџа, наших крвопија, нестало је циганске династије Карађорђевића, а и код нас – ускоро, друмови ће пожељет Србаља, ал Србаља више бити неће. Издао сам драстичне наредбе за њихово потпуно економско уништење, а слиједе нове за потпуно истребљивање. Не будите слаби ни спреам једнога. Држите увијек на уму да су то били наши гробари и уништавајте их гдје стигнете, а благослов нашег поглавника и мој вам неће узмањкати”.

Усташки план – три трећине

Непосредно после проглашења НДХ, 10. априла 1941, челници усташке организације, Славко Кватерник, Анте Павелић, Миле Будак и остали, уз благослов надбискупа Алојзија Степинца, почели су да спроводе паклени план о „три трећине”: једну трећину Срба убити, једну трећину протерати и једну трећину православних Срба превести у римокатоличку веру. Вођа Хрватске сељачке странке Влатко Мачек одбио је понуду немачких изасланика да преузме водећу улогу у новој хрватској држави, али је истовремено позвао чланове своје странке и њене симпатизере да остану лојални новој хрватској власти. Незапамћени геноцид над Србима у НДХ започео је већ априла 1941. године, када је Павелићева влада донела серију расистичких закона, пре свега против Срба и Јевреја, који су санкционисали њихову политичку дискриминацију и денационализацију, затим отварање логора за Србе, Јевреје и Роме, да би се врло брзо

отпочело и с масовним злочинима над недужним цивилима.

Као сведок усташких злочина над Србима у НДХ, немачки изасланик на Балкану од 1940–1945. Херман Нојбахер је у својим мемоарима записао: „Срби су постали дивљач за одстрел, свако је могао да их некажњено прогони и убија (...) Након што се Југославија распала, уследио је хрватски осветнички поход уништавања православних Срба. Овај догађај спада у најужаснија масовна убиства током целе светске историје (...) Рецепт за православне, који је применио усташки вођа и поглавник Анте Павелић, подсећа на најкрвавије религиозне ратове: једна трећина мора да постане католичка, једна трећина мора да напусти земљу, а једна трећина мора да умре. Последња тачка програма била је и спроведена у дело. На основу извештаја који су стигли до мене, процењујем да број невиних, ненаоружаних, закланих Срба износи око 750.000. Када сам, по ко зна који пут, у Главном штабу ставио на дневни ред извештаје о истински ужасним стварима које се одвијају у Хрватској, Хитлер ми је овако одговорио: „И ја сам поглавнику казао да није могуће само тако искоренити мањину, јер је она, једноставно, превелика. – Да, кад би човек тачно знао где је граница уништавања једног народа!”

Када је реч о усташким жртвама у Другом светском рату, незахвално је говорити о бројкама, јер оне варирају према различитим изворима, у зависности која страна их и с којим циљем саопштава. Примера ради, званични подаци Државне комисије Југославије о утврђивању злочина окупатора и њихових сарадника у Југославији из 1946. године говоре о 500.000 до 600.000 жртава Јасеновца, док Музеј Холокауста у Вашингтону процењује да су усташе у периоду 1941–1943. године убиле више од 250.000 Срба, од чега је у Јасеновцу убијено више десетина хиљада. Крунски доказ геноцидних намера усташког режима је злочин над децом, о чему говори и податак о 15.000 побијене српске деце, док је њих 10.000 спасено, што доказује да је намера извршиоца злочина била већа у односу на његове резултате. Као синоним тог најужаснијег цивилизацијског чина, Јастребарско је током Другом светском рату био једини концентрациони логор у свету специјализован за погром деце.

Mile Budak (у средини)

шењу српског проблема у Хрватској. Они што се налазе с друге стране Саве и Дрине деру се да смо нетрпељиви, да нехумано поступамо према Србима. Ми одговарамо свима да је дужност хрватске владе да поступа тако да Хрватска припада само Хрватима. Наша је дужност да заувјек

Осим великог броја људских живота које су прогутали концентрациони логори и масовне гробнице (јаме), од 1941. до 1945. године на територији НДХ разрушено је, спаљено, оштећено или оскрнављено више од 450 православних храмова, најпостојанијих историјских споменика српског народа. У тим храмовима уништени су монументални и вредни иконостаси познатих сликара из 18. и 19. века, хиљаде икона, велики број рукописних и ретких књига, међу којима и матичне књиге рођених, венчаних и умрлих, обимна архивска грађа и велики број црквених обредних предмета непроцењиве културно-историјске вредности и лепоте. Дакле, не само да је страдало на стотине хиљада Срба у НДХ (подсетимо се само покоља око 1.500 Срба у православној цркви у Глини), већ је уништано и српско духовно и културно наслеђе, а самим тим и њихови корени.

Опомена коју је изрекао Хајнрих Хајне поводом спаљивања књига у Немачкој 1933. године („кад почну да спаљују књиге, одмах иза тога почеће да спаљују и људе“), на најморбиднији начин обистинила се у усташкој Хрватској. Цркве су постале ломаче, понегде и кланице. Храмови хришћанског, православног богослужења претварани су у стратишта, само због тога што су служили православном обреду. Из магле заборава искрсавају сабласне слике војних камиона који су у Јасеновац допремали товарице полоњених икона из оближњих порушених српских цркава, које су потом секирама цепане и

као огрев употребљаване за загревање логорских канцеларија. Тим истим камионима довожене су жртве, тим истим секирама смрскане су им главе. Усташки наредбодавци, извршиоци и учесници геноцида над српским народом, међу којима су били и римокатолички духовници, фратри, фрањевци и остали клер, с надбискупом Алојзијем Степинцем на челу, знали су добро да је свака уништена црква покушај, али и циљ да се разори српско национално биће у Хрватској, да се саотре и затре његово присуство, његови корени, духовне и културне вредности... После Другог светског рата, уместо очекиване обнове, у Хрватској је настављено рушење (уклањање остатака) већ порушених храмова. То је подсећало на убијање рањеника. Та злодела чинила је нова, комунистичка власт. Од 1945. до 1960. године у Хрватској је на десетине оштећених православних храмова савијено са земљом.

Заташкавање злочина

Са затирањем српског духовног и културног наслеђа, које се настављало и по завршетку рата, отпочело је и вишедеценијско (све док су комунисти били на власти) прећуткивање и заташкавање усташких злочина. Чак су и чланови југословенске владе у Лондону током рата, како Хрвати, тако и Срби, иако добро обавештени о усташком геноциду над Србима, све-

Јасеновац

Логораши у Јасеновицу

сно жртвовали истину о страдању српског народа, верујућу да се власт и југословенска идеја на тај начин могу сачувати. Узалуд је српски песник Јован Дучић из далеке Америке 17. априла 1942. апеловао на српске ministre у влади да објаве страдање свог народа, како би га чуо цео свет, а које се „није видело до данас у историји европској“: „Ми смо на овај начин (ћутањем – прим. аутора текста)“, тврдио је Дучић, „изгубили поштовање хришћанских народа и право да, на основу овог злочина, затражимо да друкчије градимо своју сопствену кућу“.

Мало је познато да су комунистичке власти у Хрватској, непосредно по завршетку рата 1945. године, више одмагале него што су помагале повратак Срба избеглица из Хрватске, Славоније и Далмације, који су се бегом у Србију 1941. спасавали од усташког ножа. Задовољне што се број Срба у Хрватској смањило, нерадо су предузимале мере да се они врате у своје куће и на своја имања, која су им у рату узурпирани Хрвати. Због тога је министарство за колонизацију у влади ДФ Југославије у више наврата током 1945. године захтевало од Председништва народне власти Хрватске и њених надлежних министарстава да упозоре „подручне органе на правил-

Наредбодавци, извршиоци и жртве усташких злочина у Другом светском рату

но и брижно поступање са повратницима који се из Србије враћају у своју ужу домовину Хрватску (...)."

Деценијама је после Другог светског рата политичке односе између Срба и Хрвата у Југославији контролисао Савез комуниста Југославије. Мржња и нетрпељивост у прошлости, а нарочито злочини над Србима у НДХ, постали су табу тема или су вешто избалансирани у дозираној, идеолошки обојеној историографији. Три хрватска научника – Виктор Новак, Богдан Кризман и Никола Николић – непристрасно и храбро су писали о злочинима усташа и неславној улози Римокатоличке цркве током рата, али су њихова дела била кап истине у мору заблуда, лажи и заташкавања мрачне стране српско-хрватских односа у Другом светском рату. Покајнички глас бањалучког бискупа Алфреда Пихлера, приликом обраћања католичким верницима у време божићних празника 1963. године, и искрен позив Србима православној вери да опросте Хрватима римокатолицима, никада се више није могао чути.

Загребачки кардинал Јосип Божанић, као први високи римокатолички

мо грех оних који су недостојно носили католичко име, Католичка црква никада у томе и таквим злочинима није учествовала, нити их је подржавала". Изјава кардинала Божанића не може издржати суд историје, нити повећи доказе о бројним жртвама хрватског клерикализма и клерофашизма у НДХ којих је препуна историографска литература.

Безуспешни покушаји помирења

Покушаји политичког приближавања и помирења Срба и Хрвата у другој половини 20. века скоро увек су били прожети разговорима „у рукавицама“, неискреношћу и неспремношћу да се отворено расправља о питањима која су их у блиској прошлости делила. Уласком у авнојевску Југославију, српски политичари, пре свега комунисти, али и они ретки из предратних грађанских странака, који су дали легитимитет југословенској држави формираној 1945. године, прећутно су амнестирали злочине и геноцид над сопственим народом.

Почетком седамдесетих година (1971) дошло је до ескалације у српско-хрватским односима због јачања екстремног национализма у Хрватској, оличеног у такозваном Маспоку. Тај покрет у Хрватској, познат и под називом „хрватско пролеће“, настао је као последица нагомиланог незадовољства хрватског народа својом позицијом у тадашњој југословенској држави. Кривица због „провале“ хрватског национализма пребачена је на вођство хрватских комуниста (Мику Трипала и Савку Дапчевић Кучар) које бива смењено, а многи су у Хрватској тим поводом били ухапшени и касније осуђени на вишегодишње затворске казне. Један од најпознатијих хрватских дисидената из тог периода, генерал Фрањо Туђман на првим вишепартијским изборима у Хрватској 1990. године постаће и први председник Републике Хрватске, као самосталне државе. И последњи председник Председништва СФРЈ Стјепан Месић, који се јавно хвалио да је разбио Југославију, био је посведочени присталица Маспока, због чега је у своје време осуђен на годину дана затвора.

Доношење Устава СФРЈ 1974. године, који ће касније послужити као правни темељ за разбијање Југославије и основ за различито тумачење његових одредби у време оружаног сукоба почетком деведесетих година, а потом и смрт доживотног председника југословенске државе (1980), довели су до постепеног и неминовног рушења државне заједнице која је до тада опстајала само на култу Јосипа Броза, снази и утицају Савеза комуниста Југославије и Југословенској народној армији.

Рушење Берлинског зида и промена међународно-политичка ситуација само су додатно убрзали дезинтеграцију Југославије. Рат у СФРЈ започео је, пре свега, због нерешених српско-хрватских односа. По Уставу из 1974. године Срби су били конститутиван народ у Републици Хрватској. После првих вишестраначких избора у Хрватској (1990), владајућа ХДЗ с Туђманом је променила Устав у Хрватској, па су Срби постали национална мањина.

Распадом СФРЈ поново је актуелизована идеја о независној и етнички чистој Хрватској, као и теза о хрватском политичком народу – њих ће тада наставити да промовишу многобројни хрватски политичари. Додуше, етнички чиста хрватска држава заокупљала је хрватске политичаре још пре распада СФРЈ, што поткрепљује и ко-

великодостојник који је после Другог светског рата посетио Јасеновац, у изјави од 25. септембра 2009, одлучно је порицао учешће Католичке цркве у усташким злочинима: „Нисмо дошли овамо ради расправљања и полемисања, не долазимо да изнесемо извињења, оправдања или изјашњавања, нити политичке ставове, иако то неки од нас траже. У Јасеновцу осећам дубоку бол због свих жртава, а посебно због оних који су овде трпели и били убијени од стране припадника хрватског народа, а још више од стране припадника Католичке цркве. Иако препознаје-

Савка Дапчевић Кучар и Мика Трипало

ментар др Славена Летице (потоњег Туђмановог саветника) из септембра 1989. године, када је у листу „Данас“ покушао, тобоже научно, да образложи неопходност асимилације Срба у Хрватској. Враћајући се идеји „хрватског политичког народа“, Летица је писао да се Срби у Хрватској могу

Устав из 1974.

опредељивати за два пута. Могу бити „органични дио“ српског етничког народа, или „дио хрватског политичког народа“. Понудио им је пут одрицања од своје националне припадности како би постали „део хрватског политичког (конститутивног) народа“, чије се извориште налази у хрватском државном и историјском праву, дакле, оно исто што је Србима у Хрватској у континуитету упорно и на силу наметано од средине 19. века.

Решења која је понудио Летица, иначе, један од најугледнијих чланова Туђмановог ХДЗ-а, своде се на добро познату формулу – једна држава, један народ, један језик. Како је та формула била актуелна још под аустроугарском и Павелићевом влашћу, очигледно је да су хрватски политичари из деведесетих година прошлог века узоре налазили у временима која су давно прохујала. Да би створио велику и етнички чисту хрватску државу, Туђману је на путу била Југославија, па се одлучио на њено рушење. Због тога што је желео суверену Хрватску, он

није био спреман да прихвати ни конфедеративну Југославију јер, како је у једном разговору са дописником „Вјесника“ из Бона, 3. фебруара 1996, изјавио, „захтјев за конфедерацију је самоубилачки за Хрватску“.

Туђманова изјава из фебруара 1996. године јасно указује да су протагонисти хрватске политике из деведесетих година чврсто одлучили да разбију Југославију, изађу из њених оквира и створе вековима жељену независну хрватску државу. Ако је то одговор на питање зашто се распала Ју-

Фрањо Туђман

гославија, онда је јасно и зашто је дошло до рата између Хрвата и Срба на тлу Републике Хрватске и ко је крив за тај рат. Још у оквирима Социјалистичке Републике Хрватске, у Савезу комуниста СР Хрватске и под његовим окриљем егзистирале су друштвене и политичке снаге које су налазиле упо-
Жрџице хрватске „Олује“, 1995.

риште у хрватском државном и историјском праву. Како су те снаге с временом расле и јачале, тако су слабиле и кидале се везе између Хрвата и Срба. Било је само питање дана када ће доћи до потпуног раскида у међусобним односима. До њега је формално и дошло када је хрватски Сабор 22. децембра 1990. Србе у Хрватској, од конститутивног народа, претворио у националну мањину.

Историчар Василије Крестић тврди да су „сви настављачи политике Еугена Кватерника и Анте Старчевића у Хрватској данас на власти (...) Не треба трошити речи да би се доказало да су усташе Анте Павелића своју политику заснивали на хрватском државном и историјском праву. Лице и наличје те политике исказало се у ратним годинама од 1941. до 1945. на најкрволочнији начин, пред читавом светском јавношћу. Иако је читав свет тиме био изненађен и згрожен, то крволоштво уследило је као логичан исход једне вековне накардне и у основи болесне политике, која није могла да учини ништа друго, него да створи патолошку мржњу према Србима и да доведе до једног од најстрашнијих геноцида који је свет упамтио“. Ако је тачно да се историја понавља, 1991. поновила се 1941. година.

У промотивним наступима пре и после освајања власти у Хрватској, Фрањо Туђман наглашавао је да је Независна Држава Хрватска у Другом светском рату била израз „повијесних тисућљетних тежњи хрватског народа за самосталном државом“, позивао се на оца домовине др Анту Старчевића, дон Миховила Павлиновића, др Анту Трумбића и Стјепана Радића и залагао „за господарско, прометно, духовно и цивилизацијско здружење Хрватске и Босне и Херцеговине, које творе природну, недељиву геополитичку целину и које су повијесном судбином упућене на заједништво...“.

Да је Туђман био истински следбеник поглавника Павелића сведочи и његова изјава коју је дао на састанку с представницима хрватског војног врха, 23. августа 1995. у Председничким дворима на Пантовчаку, када је јасно и без двоумљења тврдио да демографско питање у Хрватској и Босни и

ARTICLE FINAL.
Le présent traité sera ratifié et les ratifications seront échangées à Londres dans le plus bref délai possible.

En foi de quoi les Plénipotentiaires des Hautes Parties contractantes ont signé le présent traité et y ont apposé leurs sceaux.

Fait à Londres, le 7 mai 1913, à midi 38 (heure de Greenwich)

au Palais de St-James.

Stjepan Novaković

And. Nicolitch

Mil. R. Vukitch

Vrauc Pavlovitch

D. St. Danoff

M. J. Madjarski

P. St. Stamboloff

K. St. Stamboloff

St. St.

Лондонски уговор 1913. године

Херцеговини треба решавати помоћу војске, јер, нагласио је, само тако се у тим крајевима може учврстити хрватство. Том изјавом дао је пуни легитимитет операцији „Олуја“, коју је хрватска војска извела почетком истог месеца, а која се окончала падом Републике Српске Крајине и протеривањем више од 250.000 Срба из Хрватске.

Од претварања Срба у националну мањину децембра 1990. године, сецесије Хрватске и распада Југославије 1991, до „Бљеска“ и „Олује“ 1995, круг се затворио – политика која је почивала на идеји о само једном – хрватском „политичком народу“, на унутрашњем и међународном плану стекла је легалитет и легитимитет. Хрвати су, после 1102. године, поново добили државу, овога пута, на масовним жртвама по језику братског народа, који је платио недопустиво велику цену да би Хрвати остварили своју државну идеју (вековни сан), на начин како су је замишљали њихови политичари још од средњег, па све до 20. века.

Кратко време сарадње

Почетком 20. века знатан део хрватског грађанског друштва и политичких партија одустао је у својој политици од начела хрватског државног и историјског права, које је вековима неповољно и штетно деловало на односе између Хрвата и Срба и, не само да је признавао националну индивидуалност Срба у Хрватској, већ је с њима успоставио и блиске политичке односе и сарадњу. Целокупна национална политика тог дела хрватског друштва битно се изменила у односу на ранији период. С новом политиком од-

бачене су и илузије о стварању етнички чисте и велике Хрватске, уз помоћ Аустроугарске. Такође је дошло и до промена у садржају и циљевима југословенске политике. За разлику од ранијег југословенства, које није било ништа друго него посебан вид великохрватства, због чега га Срби нису могли прихватити, сада је југословенство било таквог смера и таквог садржаја да су га подједнако могли неговати и Хрвати и Срби. Србија, која је раније третирана као противник у остваривању хрватских националнополитичких и државних идеја, овога пута прихваћена је као предводник и остваритељ југословенских, па и хрватских националних тежњи и идеала.

Историјско искуство показало је да друштвене и политичке снаге у Хрватској, које су биле у стању да одбаце постулате преживелог феудалног друштва, као што су државно и историјско право и установа политичког народа, могу да се споразумевају и сарађују са Србима. Најуверљивије доказе за то налазимо у заједничким иступима хрватских и српских политичара у раздобљу у коме је постојала и деловала Хрватско-српска коалиција, од 1905. до 1918. године, а које се с правом сматра златним периодом у односима два народа. Друштвене групације и политичке странке Хрвата које су одустале од фикције да на хрватској државној територији постоји само један – хрватски политички народ, не само да су се измириле са Србима, већ су са њима водиле и заједничку национално-политичку акцију, која је 1918. године уродила стварањем заједничке државе.

Залагања за заједнички живот и југословенску државу, како тумачи историчар Љубодраг Димић, нису била масовна, али ни сасвим маргинална. Бројне манифестације југословенства организоване у Београду и Загребу окупљале су знатан број политичара, интелектуалаца, студената и омладине, а пратило их је формирање и јачање патриотских организација, међусобно повезаних на читавом југословенском простору, чије је чланство бројало чак неколико стотина хиљада људи. Томе је допринела и појава многих новина,

часописа, књига које су подстицале и остале културне, националне и интелектуалне активности. Био је то својеврсни „ветар живота“ који је народима који су живели измешани на европском југоистоку, како је писао Јован Скерлић, помогао да се после векова ропства „усправе“.

Загледаност у Србију, њене војне успехе у балканским ратовима и Првом светском рату, ослободилачке напоре да оствари национално уједињење и реши српско питање, модернизовање и демократизовање српског друштва и државе у првој деценији 20. века, деловало је подстицајно на бујање југословенског покрета. Уједињење није било само жеља раздробљеног српства и осталих јужнословенских народа који су се нашли на геополитичкој „ветрометини“ Балкана после распада Аустроугарске, нити само сан југословенских интелектуалаца, идеалиста и маштара који су неговали свест о југословенском духовном јединству. Реч је егзистенцијалној потреби српског, али и осталих југословенских народа, како је говорио Никола Пашић, да „мале државе“ не могу издржати политичку и економску борбу с великим силама, као и уверењу да ток догађаја захтева груписање малих држава, свести да претња прошлости једино може бити избегнута уједињењем и убеђењем да будућност имају само велике и јаке државе.

Југословенско уједињење, како показују истраживања историчара,

није било „случајност историје”, већ плод историјског развоја дужег од века и тежњи, на једној страни, да се сви Срби нађу под једним заједничким државним кровом, а на другој, осталих јужнословенских народа да се ослободе туђинске доминације. Од раздобља националног препорода, језичких реформи и рађања јужнословенске идеје, уобличавања политичког идентитета, промена у социјалној структури традиционалног друштва, изградње националних установа и формирања политичке елите на европским узорима у 19. веку, до стварања заједничке државе, пут је био веома дуг.

Идеја југословенског уједињења имала је, пре свега, основ у заједничком јужнословенском идентитету, етничкој и језичкој блискости Срба и Хрвата. На тој блискости изграђена је и својеврсна политичка идеологија југословенства, иако јединствена нација („троплемени, троимени народ”) у то време није конституисана. По својој природи изразито интегративна, југословенска идеја била је модерна политичка и државна идеја, која је неговањем свести о етничкој блискости, заједничком језику, територијама и интересима настојала да превазиђе посебности које су егзистирале кроз историју. Међутим, врло брзо ће се показати да је баш та разноликост историјског искуства изобличавала суштину југословенске идеје. Блискости су веома брзо устукнуле пред разликама – конфесионалним, национал-

ним, политичким, регионалним, културним, језичким и, уопште, искуственим, стеченим дугим животом у оквиру туђих држава. Историјско наслеђе на коме је изникла југословенска држава определило је у суштини и живот у југословенској заједници, као и њену судбину.

Програм југословенског уједињења уобличен је већ током Првог светског рата. Између више могућности о окупљању Срба, Хрвата и Словенаца – у оквиру тријалистички уређене (Хабзбуршке) монархије, организовањем српске државе у оквирима проширене Србије („мало решење”) и стварањем југословенске државе са Србијом као Пијемонтом и под покровитељством великих сила – превагу је однела последња. Већ децембра 1914. године Народна скупштина Србије донела је у Нишу декларацију у којој је као циљ рата (ратни циљ) прокламовано „ослобођење и уједињење” Срба, Хрвата и Словенаца. На тај начин Југословенско питање наметнуло се као политичка стварност већ на почетку рата. Србија је постала носилац програма југословенског уједињења, што је истовремено значило и разрешење дилеме око Загреба и Београда, као средишта окупљања.

Ако се има у виду да је Србија на крају рата у нову државу уградила своју државност и углед државе која је из рата изашла као победник, да је у рату жртвовала готово трећину становништва, дефинисала и дипломатски

изнела програм југословенског уједињења, војно сачувала југословенски простор од комадања, према свом искуству и својој државотворној традицији обликовала нову државу, логично је да јој је историја наменила водећу улогу у процесу уједињења.

Према проценама Беча из средине 1918. године, готово 100 одсто Дал-

матинаца и 60 одсто Хрвата и Словенаца желело је заједничку државу. Ипак, треба рећи да Хрвате и Словенце ка уједињењу са Србијом није водила само жеља за заједничким животом, већ и страх од германске и италијанске „опасности”, социјалних немира, анархије, као и убеђење да Словенију и Хрватску, као ратне губитнике, од територијалног комадања могу сачувати једино српска војска и дипломатија. То је била завршна етапа у процесу ослобођења и уједињења, који су још средином 19. века отпочели протагонисти југословенског питања у Србији и Хрватској.

Међутим, већ на почетку живот у заједничкој држави, посебно односе између Срба и Хрвата, почињу да компликују проблеми наслеђени из прошлости, нарочито они које је изнедрио Први светски рат. Он је неминуовно посејао мржњу и додатно неповерење међу народима. Злочини које је аустроугарска војска сачињена делом и од Хрвата, починила у Србији нису могли бити заборављени. Још мање је било могуће заборавити око 1.200.000 Срба погинулих у Првом светском рату. Као непремостива препрека 1918. године између Срба и Хрвата испречили су се догађаји из 1914. везани за фронт на Дрини, Сави, Мачви и Колубари и сећања везана за масовне злочине над српским цивилима. Колективно памћење није допуштало њихово опраштање и заборав.

Жртвовање националних интереса

Дубоке трагове у свести народа који су 1918. отпочели заједнички живот у југословенској држави оставила је и пропаганда. Прогон ћирилице из школа и штампе на простору Хабзбуршке монархије најдиректније је утицао да су српски писци после 1918. године одбацивали могућност да у име југословенске будућности пригрле латинично писмо и одрекну се тог „графичког симбола српског страдања” у прошлости. Верској нетрпељивости православних и католика доприносили су захтеви Ватикана, изрицани током ратних година, да се војним средствима „одстрани српска болест”. Забране јавног исказивања националних

Проглашење Краљевине СХС, 1. децембар 1918.

Велика народна скупштина 1918. године

осећања српског народа, велеиздајнички процеси, постојање затвора и логора за Србе такође су представљали део тешког наслеђа којим је отпочео заједнички живот. Чињеница да су страхоте рата осетили сви грађани Србије и да је у војсци Двојне монархије било ангажовано око 500.000 војника (14 одсто од укупног војног састава) с простора који су 1918. године ушли у састав Краљевине СХС, говори о степену неповерења, пре свега, Срба према Хрватима. Рат је имао религиозни и братоубилачки карактер. Националне, верске, економске, културне разлике које су од раније делиле Србе и Хрвате додатно су биле заострене ратом. Карактер рата накнадно је определио и природу српско-хрватског уједињења.

Уједињење је представљало велику прекретницу у животу оба народа. Њихово окупљање у границама исте државе, тврди академик Љубодраг Димић, значило је судар различитих историјских свести, традиција, менталитета и друштвених навика, једноставно, спајање друштва која су се умногоме разликовала. Како је заједничка југословенска држава требало да буде земља помирења, у име њене будућности, трауматичне чињенице из прошлости су потискиване и прећуткиване. У томе су предњачили династија, српски политичари и српски народ, бар онај његов део који је сматрао да је исход рата – формирање југословенске државе, под чијим је кровом окупљен највећи

број Срба – био вредан положених жртава. Наивно верујући да стварањем јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца решавају српско национално питање, српски политичари су незрело и недовољно мудро ушли у политички договор са представницима народа који су од почетка у југословенској држави видели само прелазно решење за своје коначно политичко осамостаљивање.

Грб Краљевине СХС 1918–1921.

Већ у тренутку уједињења сучелила су се два различита схватања државности, карактеристична за хрватске и српске политичаре. Хрватски политичари истрајавали су на читавом корпусу убеђења стечених животом у дуалној (Хабзбуршкој) монархији. То се тицало, пре свега, схватања да држава настаје „уговором“, да државе које се стапају у заједницу задржавају суверенитет (својство државности), а заједницу представља само „уговором успостављени правни однос“, затим да државе задржавају сопствени правни статус, те да државе надлежност и организацију власти у заједници опредељују властитом вољом, као и да заједнички уставни акт може бити само резултат обостране сагласности.

Насупрот томе, идеал српске политичке елите била је јединствена (унитарна) држава. У њено име, српски политичари жртвовали су сопствену националну свест, прихватили идеју о „троименом народу“ и његовој јединственој вољи, одбацили тезе о „уговору“ и постојању посебних држава и историјских покрајина, заговарали народно јединство.

Изгласавањем Устава 1921. године српски политичари су успели да хрватским и словеначким политичарима наметну принцип јединствене државе. У име „државне идеје“, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца организована је као јединствена национална држава. Спорови око унитаристичке или федералистичке организације државе, карактеристични и за период пре доношења

Видовданског устава, букнули су већ 1921. године пуном снагом и у њима ће се главне српске и хрватске политичке партије наћи једне наспрам других све до 1929. године. Хрватско поимање историјског и државног права било је супротно српском схватању државности. Иако је Србија имала више права да се позива на историјско и државно право, јер је своју државност, стечену на богатој традицији, уградила у заједничку државу, српски политичари су у хрватској идеји видели погубни анахронизам. Све је то постепено, али сигурно, удаљавало Србе и Хрвате.

Политичка и војна доминација српског грађанства била је оличена у династији, водећим политичким партијама и њиховим лидерима, генералитету и вишем официрском кору, што је изазивало незадовољство хрватских политичких чинилаца. На другој страни, Загреб је био центар финансијског капитала (око 70 одсто целокупног југословенског капитала), што је утицало на убрзанији привредни развој Хрватске. Политички систем у Краљевини СХС био је демократскији од оног у Хабзбуршкој монархији, што је у том периоду допринело обликовању националне свести хрватског народа, одржавању извесног степена аутономности и стицању економске предности на неразвијеном југословенском тржишту. Међутим, свест о припадности југословенском друштву није успела да однесе превагу над старим навикама и идејама. Хрвати су, за разлику од Срба, тешко превладавали формирану свест о својој „изузетности“, „особености“, „несводљивости“ на било који, па ни југословенски, „колективни ентитет.“

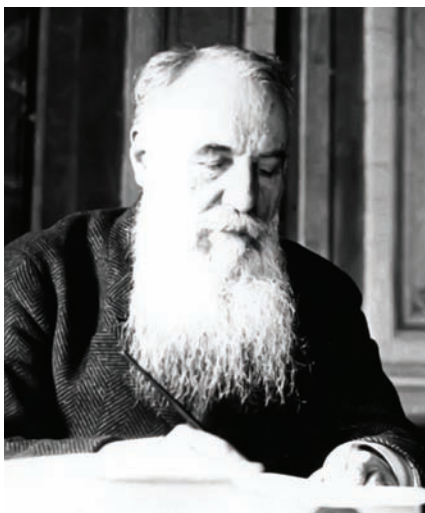
Југословенска држава између два светска рата није била земља са стабилним политичким системом и демократским уређењем. Народна скупштина у Краљевини СХС, у првој деценији њеног живота, није била суверени орган власти. Владе су постављане на двору, а не у Народној скупштини, биле су одговорне круни и разрешаване су углавном онда када би губиле поверење краља. Сва власт налазила се у рукама краља. Министри су у суштини били спроводници суверенове политике, а не политике коју је артикулисала На-

родна скупштина. Рад народног представништва разједале су политичке борбе, честе промене влада значиле су одсуство континуитета у раду и одустајање од дугорочног уобличавања државне политике.

Опструкција рада парламента за коју су се одлучиле хрватске партије додатно је обесмишљавала рад државних политичких тела. Политичка апстиненција и деструкција трајала је до 1924. године. У то време, после шест година живота у заједничкој држави, срели су се први и последњи пут, и то у

Краљ Александар II Карађорђевић

Никола Пашић

Швајцарској, најодговорнији политички представници српског и хрватског народа, Никола Пашић и Стјепан Радић. О перманентној политичкој кризи говорили су и чести парламентарни избори (1923, 1925, 1927), одсуство парламентарне традиције и чињеница да ниједна Народна скупштина није испу-

нила четворогодишњи мандат. Политичке околности негативно су утицале на националне и верске прилике у земљи и тиме најдиректније оптерећивале заједнички живот Срба и Хрвата. Време интеграције устукнуло је пред временом подела.

Крах заједничке идеологије

Стварање Сељачко-демократске коалиције (1927), у коју су ушли представници Хрватске сељачке странке и српске Самосталне демократске странке (која је окупљала Србе с простора бивше Аустроугарске монархије), представљало је нову етапу у српско-хрватском политичком повезивању. Савез Радић–Прибићевић био је почетак успостављања „пречанског фронта“ према Београду. Супротстављање Срба с простора Далмације, Хрватске и Славоније Србима из Србије значило је дефинитивно напуштање јединственог српског националног интереса. Па ипак, сматрају историчари, та прва деценија „крњег парламентаризма“ била је једино демократско искуство у 73 године дугом животу југословенске државе (прве и друге Југославије).

Интегрална југословенска идеологија (насилна национална нивелација) одредила је и другу фазу у животу југословенске државе (1929–1939). После осам година парламентарног живота, земља је 6. јануара 1929. закорачила у монарходиктатуру. У вези с тим чином, заснованим на илузији да је после десет година заједничког живота могуће декретима формирати нову југословенску нацију, била је и промена имена државе (Краљевина Југославија), као и подела земље на управна подручја. Административна подела на девет бановина била је покушај да се брисањем граница историјских области спрече даљи дезинтеграциони процеси у југословенској држави и „разбију“ историјске области које су потхрањивале сепаратизме.

Рестаурацију уставног и парламентарног живота 1931. године (октроисањем, даровањем устава) опозиција је доживела као узмак режима пред унутрашњим и спољним проблемима у којима се земља налазила, што ће 1932. искористити Сељачко-демократ-

ска коалиција да својим политичким захтевима (познатим као „Загребачке пунктације“) све своје снаге усмери ка решавању хрватског питања. Загребачке пунктације истакле су у први план принцип народног суверенитета, народ су означиле извором сваког политичког ауторитета и сваке јавне власти, констатовале су да је „србијанска хегемонија“ узрок свег зла у држави и захтевале враћање на 1918. годину као изворишну тачку заједничког живота. Хрватски политичари су смишљено радили на политичкој подели „српства“ (подсетићемо, Сељачко-демократску коалицију чинили су представници Хрватске сељачке странке и српске Самосталне демократске странке, која је окупљала Србе с простора бивше Аустроугарске монархије). Успех није изостао.

Бујање екстремног национализма, пре свега међу Хрватима, који је изнедрио организовање националистичко-терористичких организација (Усташки покрет, ВМРО у Македонији) додатно је генерисало патолошку мржњу према свему што је југословенско и српско. Његова жртва био је и сам краљ Александар 9. октобра 1934. године. Тиме су се српско-хрватски односи нашли пред озбиљним испитом. Слабљењем стега диктатуре, убиством и уклањањем с политичке сцене главног протагонисте интегралног југословен-

ства, национални покрет Хрвата је све више јачао. Његов носилац била је Хрватска сељачка странка, која је у свакој прилици отварала питање уставно-правног преуређења југословенске државе и решавања хрватског питања.

На неистинама и полуистинама да се Хрватска систематски пљачка и изабљује, да је окупирана, да су хрватском народу ускраћена примарна права, забрањена употреба хрватског имена, угрожена егзистенција, забрањен рад његових културних и националних друштава, истиснут хрватски језик из школе и јавних служби, кривостворена и брисана историја, запостављена и гушена вера, скрнављене светиње и слично, ХСС је фанатизовала хрватске масе, нарочито на селу. Систематски је ширено незадовољство државом и стварана психоза код хрват-

ског народа да су у Краљевини Југославији у неравноправном положају. Истим духом одисале су све представке слате на бројне адресе у европске престонице. Под утицајем франковаца, римокатоличког клерикализма, усташког покрета, али и репресијом режима, ставови ХСС додатно су се радикализовали.

Унутрашње тензије у земљи и међународна криза пред избијање Другог светског рата неодложно су наметнули потребу за преуређењем југословенске државе. Дугогодишњи спор око тог питања резултирао је победом хрватске федералистичке опције, на којој је инсистирала Хрватска сељачка странка. Споразум који је закључен 26. августа 1939. између Драгише Цветковића и Влатка Мачека подразумевао је ства-

Карта Социјалистичке Федеративне Републике Југославије

рање Бановине Хрватске (од дотадашње Савске и Приморске бановине), у чијим границама ће се наћи више од милион Срба. Акт о преуређењу државе њима није гарантовао правну заштиту, а ни физичку сигурност, што су догађаји, који ће убрзо уследити, и потврдили. На тај начин дефинитивно се распала идеологија југословенског национализма и отпочео процес дезинтеграције југословенске државе, који ће се окончати у Априлским рату 1941. године.

Стварање Бановине Хрватске, дезинтеграција државе, етноцентризам Хрвата, терор над Србима који се већ наслуђивао, завођење ауторитарног режима ХСС и њених милитантних формација („Хрватске сељачке заштите“, „Хрватске грађанске заштите“), клерикализам који је попримао облике

клерофашизма и ексклузивни хрватски национализам, обележили су предвечерје рата. У Априлском рату 1941. године започео је најтрагичнији период у српско-хрватским односима. Рат је дефинитивно означио и крај државотворног пројекта (прве Југославије) који је, сам по себи, унапред био осуђен на неуспех.

После трагичног искуства у српско-хрватским односима које је са собом донео Други светски рат и околности под којима је отпочела живот 1945. године, ни друга Југославија (ДФ), ФНРЈ, СФРЈ) није имала бољу перспективу. Без обзира на позадину и околности које су довеле до њене дезинтеграције и грађанског рата 1991–1995, судбину СФРЈ определили су српско-хрватски односи. Доласком

на власт политичке гарде превазиђеним анахроним идејама о хрватском историјском и државном праву и хрватском политичком народу, утемељеним на принципу једна држава, један народ, Срби у Хрватској су поново постали сметња. Пред опасношћу од етничког чишћења и новог страдања сународника у Хрватској, Србија није могла остати скрштених руку, као што није могла да остане индиферентна ни према судбини

српског народа у Босни и Херцеговини у том рату.

Обе Југославије показале су и доказале да нису биле обострано прихватљив оквир за помирење и националну интеграцију српског и хрватског народа у оквиру заједничке државе. Непремостиве разлике које су вековима егзистирале међу њима, не само да су у 20. веку додатно учврстиле поделе међу њима, већ су обесмислиле и југословенску идеју, која се у покушајима српско-хрватске националне интеграције показала не само неуспелом, већ и контрапродуктивном. Како ће Срби и Хрвати живети као суседи и да ли ће будућност демантовати прошлост, показаће време. Историјска наука је рекла своје, а на данашњим и будућим генерацијама је да је у пракси потврде или демантују. ■